

ספר

תורת המן האגגי

והוא ביאור רחב בהא דאמרו חז"ל
אין מקבלין גרים מעמלק
שלא תק' מהא דתנו רבנן
מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק

גם נספחתי בסופו מאמר קטן בדברי התוס'
בענין גיטו של מרדכי לאסתר

כ"ז חנני השי"ת

יחזקאל שקליאר

מהדורה רביעית

אדר ראשון תשפ"ד לפ"ק

להערות:

torashaman@gmail.com

Yecheskel Sklar

342 Ashford Rd

Toms River, NJ

08755

הקדמה

**ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים, א"ר יהושע
על שרפו ידיהם מדברי תורה [סנהדרין קו].**

כוונת מימרא זו היא ללימוד התורה וכמו שמורה
הלשון 'דברי תורה', וכן כתיב הכא אין מים לשתות את העם,
ועי' בב"ק ד' פב. שדרש מהפסוק דכתיב שלא מצאו מים לג'
ימים, דמים זו תורה, וע"כ תקנו קריאת התורה כדי שילמד
כל אחד מישראל עכ"פ פעם א' בג' ימים, וה"נ זו היא הכוונה
שלא למד ישראל תורה, והוסיף במכלתא שלכך בא עלינו
השונא, ופי' הנצי"ב דאע"פ שמפורש בפסוק טעם אחר,
מפני שאמר ישראל 'היש ה' בקרבנו אם אין', ובתנחומא
איתא דהי' משום עון משקלות, עכ"ז אם הי' ישראל עסוק
בתורה, לא הי' שייך שיבא עלינו האויב.

ועי' בתורה תמימה שפי' ע"י מדרש זו הא דאמרו
[באס"ר פ"ח, ועי' במגילה טו.] ששאלת אסתר 'על מה זה
ועל מה זה' היתה, "שמא עברתם על התורה, דכתיב ביה
מזה ומזה הם כתובים", ותי' מרדכי שבן בנו של אשר קרך
בא עלינו שהוא עמלק, דבפשטות לא מבואר איך תי'
קושיית אסתר, אך להנ"ל ניחא דתי' דאף שנהנה ישראל
מסעודת אחשוורש והשתחוו לצלם נבוכדנצר לא היה שייך
שבא עמלק אם היה ישראל עסוק בתורה, וא"כ כיון שבא

עמלק ע"כ בטלנו מלימוד התורה. ונ"ל לבאר עפ"ז דברי המן במגילה טז. שראה מרדכי לומד פרשת העומר ואמר "אתי מלא קומצי קמחא דידכו, ודחי עשרת אלפי ככרי כספא דידך", דלכאורה צ"ע דמהכ"ת שזה היה הסיבה לביטול הגזירה, שמא היה משום התשובה, וכמאמר הכתוב "שק ואפר יוצע לרבים", אלא לפי דברינו א"ש דאמר המן, דאך ששייך שיש סיבות אחרות לביטול הגזירה, אך כ"ז אינו מוכח, אבל אם עסק ישראל בתורה לא שייך כלל שיהיה לעמלק שום כח, וזהו הלשון דדחיה שאין שום מקום להשונא לעמוד כלל.

והוא בבחינת מה שאמרו רבותינו ז"ל [באיכה רבתי בפתיחתא] "הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו", שפי' שמירה הוא הלימוד כמוש"כ העץ יסף שם, דאפי' היכא שישראל עשה עבירות, עכ"ז תעמוד להם זכות לימוד התורה, ולכן כשהבין ישראל כל זאת בשעת מרדכי ואסתר כנ"ל, קיימו וקבלו היהודים, קיימו מה שקבלו כבר, דעד עכשיו כל א' היה יכול לחזור דמודעא רבה לאורייתא וכדאמר ר' אחא בר יעקב בשבת פח ע"א, אבל עכשיו קבלו, וקבלה היא שא"א לישמט ממנו, וכל חיותם הי' רק ע"י התורה, שהבין היהודים עד היכן מגעת כחה של תורה, וע"כ ראוי שיהיה כל חיותם ומצבם רק ע"י התורה.

ואגב כיון דאתא האי מימרא לידי אמרתי לבארו באופ"א מפ' רש"י ז"ל, דפירושו שעד ימי אחשוורש היה

יכול לחזור בהתורה, הוא דבר פלא וצריך ביאור רחבה. וע"כ נראה לבאר עפמש"כ הרמב"ן במלחמות בב"ב דף כ: מדפי הרי"ף וז"ל, "ואם יש מי שמשיב עליך מלשון מודעא, אף אתה אמור לו אין לשון מודעא אלא לשון יסורין, כמו שכתוב 'וידוע בהם את אנשי סוכות', ומן הענין הזה 'וידוע אלמנותיו' לשון הריסה כמו שכפל ועריהם החריב", ולפי זה אפ"ל דכוונת ר"א בר יעקב היא דמהא שקבלת התורה היתה ע"י כפיית הר כגיגית חזינן שאין התורה נקנית אלא ע"י יסורין רבים שהוא מודעא רבה כנ"ל, ובעצם מדויק כזה דהא לפי רש"י דהוא מלשון מסירת מודעא דיכול לחזור, א"כ מהו הלשון רבה, אין דבר כמודעא קטנה אלא כל המודעות שוין, אבל לביאורינו א"ש דדוקא ע"י יסורים רבים יש קנין לתורה.

והוא כמו שאיתא בברכות דף ה. "רשב"י אומר ג' מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, וכולן לא נתנן אלא ע"י יסורין, תורה וא"י והעוה"ב", וידוע מאמרם ז"ל "אדם כי ימות באהל אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה" [שבת פג:], וע"ז אמר רבא, "אעפ"כ הדר קבלוה בימי אחשוורש", דאע"פ שהרגיש שאין התורה ניקנית אלא ביסורין רבים כנ"ל, עכ"ז הוסיף קבלה על קבלתם, וקבלה זו היא שהוסיף מצות מגילת אסתר לשאר המצוות דלא יתכן הוספה אם לא הסכים להראשונים כמוש"כ המהר"ל בגור אריה. ונראה עפ"ז לבאר אמאי דוקא בימי אחשוורש קבלוה, דהא אמרו שא"י נמי נקנית ע"י יסורין, וא"כ כל זמן

שהיה בארץ ישראל לא הבין ישראל שהיסורין באין מצד התורה, די"ל שהיה משום א"י, וע"כ אין רבותא בקבלת התורה, אך בימי אחשוורש שהיה להם יסורים אע"פ שהי' בגלות, הבין שאין התורה נקנית אלא ע"י יסורין ועכ"ז קבלוה. ועפ"ז א"ש נמי הא דאיתא בימי אחשוורש ולא בימי מרדכי ואסתר, דאמרו במגילה יא. "שמואל אמר, אחשוורש, שהושחרו פניהם של ישראל בימיו", ואמרו בעירובין דף כב. "שאין אתה מוצא תורה אלא במי שמשחיר פניו עליהן", וע"כ זהו שאמר רבא דבימי אחשוורש הבין מהו השחרת פנים לתורה, ועכ"ז קבלוה.

ועכ"פ נחזור לעניננו דלפי' הרגיל בסוגין דשבת, א"ש דלא קיבל עד כאן דרך השתא הרגיש בנ"י כחה של תורה, ועפ"ז יובן מה שזכה המן שבני בניו למד תורה בבני ברק, דבאמת קשה איך זכה הרשע הזה שכל מטרתו היה לאבוד העם הנבחר זכייה גדולה כזו, אך לדברינו א"ש דכיון שע"י המן בא הכרה הנפלאה הזאת, שישראל הבין מהו תורה, ע"כ זכה שיהיה לו שייכות לתורה עכ"פ ע"י צאצאיו.

והנה אף כי אולי טובה בזה שתיקה, אך לפטור בלא כלום אי אפשר. ידוע כי התורה נמשלה כפטיש יפוצץ סלע, ר"ל כי יש הרבה דרכים אמיתיים בתורה, וכשה' נתן התורה אלינו, והשליך הודו על הארץ כביכול, ניתנה לנו רשות לפרש התורה כל א' וא' לפי הבנתו ומהלכו וטבעו, אם רק נכלל בהכללים שכייל לן חז"ל. ונראה דהוא כוונת אמרם

ז"ל בקידושין דף לב: דאע"פ שקודם שלמדה נקרא תורת ה', אח"כ נקרא תורה דיליה, ר"ל דנתן לנו הנותן תורה ברוב חסדו, באופן שכל אחד ואחד יש לו רשות לפרש התורה, באופן הנשתייך לו ולמהלך מחשבתו דייקא, וא"כ הוי תורה שלו.

וא"כ א"א לשום אחד לומר, רק לי נגלו תעלומות החכמה, ורק מהלכי בלבד הוא המהלך האמיתי, ואין לזרים אתו, וללעוג על כל המהלכים האחרים, כאילו ניתנה תורה בפן אחד לבד, בלי שום מקום לנטות ימין ושמאל. כי התורה הזאת לא רחוקה היא ממך, ולכל ישראל ניתנה, ולא רק למי שבשם סופר-למדן יכונה, ודי בזה.

כאן המקום להודות לנוות ביתי רבקה שתחיה, על כל עמליה בעדי ובעד ביתי, כדי שאוכל ללמוד בשקט ובשלוה. יה"ר שנזכה לגדל ילדינו לתורה ולחופה ולמעש"ט.

היום עמדתי על המוגמר, ר"ח אדר ראשון תשפ"ד,

פק"ק טאמס ריווער יצ"ו,

יחזקאל שקליאר

פתיחה

א) איתא במכילתא סוף פר' בשלח, "ויאמר כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק מדר דר, ר"א אומר נשבע המקום בכסא הכבוד שלו שאם יבוא מכל האומות להתגייר שיקבלוהו, ולעמלק ולביתו לא יקבלוהו, שנאמר [שמואל ב' א':י"ג] ויאמר דוד אל הנער, אי מזה אתה, ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי, נזכר דוד באותה שעה מה שנאמר למשה רבינו, אם יבא מכל האומות שבעולם להתגייר שיקבלוהו, ומביתו של עמלק שלא יקבלוהו, מיד ויאמר אליו דוד כי פ'ך ענה בך, לכך נאמר מדר דר". ופי' הקו המדה דדרשינן מדכתיב דר חסר וי"ו, שהוא לשון דייר, ותרגומו של גר הוא דייר. ובתורה תמימה פי' באופ"א, דדייק דהו"ל לומר לדור דור בלמ"ד, כמו וזה זכרי לדור דור, ממילא אמרינן שצריך לדרוש כהנ"ל.

ב) ויש כמה דקדוקים וקושיות בדברי חז"ל כאן. וזה יצא ראשונה דאיך אפשר לומר שמשום זה הרג דוד את הגר העמלקי, הא פסוק מלא הוא שם "כי פ'ך ענה בך לאמר אנכי מתתי את משיח ה'", ומבואר שהרג אותו משום שהרג שאול. ובתו"ת כאן כתב דלמרבה הפלא נראה לומר שר"א דייק

דלמה התוכח דוד כ"כ עם הנער הזה, וגם התנצל על המיתו, הא בימי דוד המלך מי שראה נכון להרוג הרג בלי שום התנצלות, ולכן נראה דבאמת ידע דוד שהנער הזה לא הרג שאול, דהא שאול הרג עצמו, ולכן רצה להרגו רק מפני שהיה מעמלק, אלא דהיה ירא דכיון שהיה מתעתד אז לעלות למלוכה, לא רצה להרגיז האומות כי שונא הוא אותם, ולכן למען לא יחשבו האומות שהורגו בשביל שהיה מעמלק, טען עמו למראה פנים שהיה משום שהרגו שאול, עכת"ד. והדברים מוזרים עד מאד, דמה איכפת להו להאומות אם הרג דוד אותו משום שהוא מעמלק, ואם מיירי באומה העמלקי ירגיז וירגיז, דממ"נ מוטל עליו להרגם, ובכלל דוחק גדול הוא לומר שדוד היה משקר בזה, ואפילו למרבה הפלא.

ובמשך חכמה [פר' כי תצא כה, יט] תי' דבאמת ביחיד אין מצוה בכלל של מחיית עמלק, דהוי מצוה המוטלת על הצבור, והא דהרג אותו דוד היה משום שהרג שאול, אלא דאם היה גר לא היה נהרג ע"פ עצמו דאין אדם משים עצמו רשע, אלא דכיון שאין מקבלין גרים מעמלק הא ב"נ הוא, וב"נ נהרג ע"פ עצמו. ובאמת דין זה דב"נ נהרג ע"פ עצמו, לא הוזכר בשום מקום בש"ס, וכן בר"מ בסוף פ"ט מהל' מלכים כשכתב שנהרג בעד אחד ובדיין אחד וכו', לא כתב שנהרג ע"פ עצמו.

ושוב מצאתי בספר ראש דוד להחיד"א בפרשת יתרו
 שהביא מהמהר"ח ן' סג"י ז"ל שהוא תי' כמו שתי' המשך
 חכמה, וכתב החיד"א וז"ל, "וארחיב הביאור דכיון דאיתא
 [סנהדרין נז:] דבן נח נהרג ע"פ קרובים, והא כל טעמא דאין
 אדם משים עצמו רשע הוא משום שאדם קרוב אצל עצמו,
 וא"כ הכא מהני אפי' ע"פ עצמו".

ובאמת בחינוך מצוה כ"ו כתב שב"נ נהרג ע"פ
 הודאת עצמו, והמנ"ח אות ט"ז כיון לתירוצו של החיד"א.
 והק' עליו לדעת הראב"ד בסנהדרין דף ט: דסבירא ליה
 דטעמא דאין אדם משים עצמו רשע הוא, משום דבמקיימי
 הדבר דבר הכתוב ולא בעושי הדבר, והוא דהוי גזה"כ דעל
 עצמו אין דין עדות בכלל, ובב"נ צריך עדות וכמו שדרש שם
 דף נז: 'ומיד האדם ואפי' בעד אחד', וא"כ אמאי נהרג ע"פ
 עצמו. ועוד הקשה דהא אשה אינו נאמן אפי' בב"נ דקדרש
 התם 'מיד איש ולא מיד אשה', וא"כ אשה מב"נ איך נהרג
 ע"פ עצמו - דבוודאי אם היה לימוד מקרא שנהרג ע"פ עצמו
 הייתי אומר שאפי' אשה נאמן, וכמוש"כ הקצוה"ח בסי' ל"ד
 סק"ד, דהודאת בע"ד מהני אע"פ שאדם קרוב אצל עצמו,
 דהוי גזה"כ שאדם נאמן על עצמו בכל הפסולין שיש בו,
 וא"כ הכא נמי - אבל השתא דאתינן עלה מדין קרוב בוודאי
 אין האשה נאמן, וא"כ הו"ל להחינוך לחלק בין איש לאשה,
 והוא נשאר בצ"ע.

אמנם לרבינו מאיר שמחה ל"ק כלל, דכתב באור שמח על הר"מ בהל' ט בפרק הנ"ל, דדין זה מקורו הוא מהירושלמי [פ"א דקידושין הל' א'], "בדיניהן, בעד אחד, ובדיין אחד, ושלא בהתראה, ובסייף. ר' יודה בר פזי מוסף בחונקו ומפני עצמו, מ"ט דכתיב [פרשת נח ט, ו] שופך דם האדם באדם דמו ישפך", ופי' הקרבן עדה, "ומפי עצמו שאין צריך אפי' עד אחד, ודריש ביה 'באדם' ע"פ האדם עצמו דמו ישפך, א"נ מדכתיב 'ומיד האדם' דריש דאפי' מפי עצמו נהרג". ובאמת יש להשיב על ראיה זו דהא ר"י בן פזי מוסיף חונקו נמי, והוא דב"נ חייב חנק ולא סייף, ועל כרחק בא לחלק על מימרא הקודמת, וא"כ הא דאמר ע"פ עצמו, בפשטות בא לחלק נמי, דלא צריך עד א' אלא דאפי' ע"פ עצמו סגי, וכן משמע מלשון הקרה"ע הנ"ל, וא"כ כמו דלא פסקינן כוותיה וקיי"ל דב"נ מיתתו בסייף, ה"ה הא דנהרג ע"פ עצמו. ועוד דא"כ צריך להגיה מפי עצמו, וכן באמת כתב הגליוני הש"ס, אבל בפני משה מקיים הגירסא, וכתב דהכוונה היא "על פני עצמו של מקרא הזה". ועוד הביא האו"ש מבראשית רבה פל"ד י"ד דאיתא שם, "כלהם כהלכות ב"נ, בעד אחד, בדין אחד, בלא עדים, ובלא התראה וכו', שופך דם האדם באדם דמו ישפך" וכתב העץ יוסף, "פי' שופך דם האדם באדם עצמו בהודאתו, דמו ישפך", וזו כוונת המדרש שנהרג בלא עדים. אבל ברד"ל שם כתב שהכוונה שהוא חוזר על הדין אחד, דהדיין עצמו אינו צריך עדים אחרים ולא אמרינן אין עד נעשה דיין, ולדבריו אין

ראייה משם. אבל עכ"פ כן הוא שיטת האו"ש, ולפי' ל"ק קושיית המנ"ח הנ"ל, דהא יש לו גזה"כ מיוחדת.

ג) אבל הקושיא הגדולה על המדרש הזה שכבר עמדו עליו כל המפרשים הוא, מהא דתנו רבנן [בסנהדרין דף צו: ובגיטין נז:]: "מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק". ואעתיק לשון הקושיא מהראשון (שמצאתי) שעמד בזה, הלא הוא הרב שלמה הלוי אלקבץ זצ"ל, בספרו מנות הלוי על מגלת אסתר, עה"פ ישנו עם אחד מפזר ומפרד: "והנני יוסף להפליא על מה דאמרינן בגמ' מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק, וע"כ י"ל שנתגיירו דהא אמרינן בגמ' [חגיגה דף יג.] א"ר אמי אין מוסרין דברי תורה לכותי שנאמר מגיד דבריו ליעקב וגו' לא עשה כן לכל גוי, ואמרינן בגמ' [סנהדרין נט.] כותי העוסק בתורה חייב מיתה, והמלמדו עובר על ולפני עור לא תתן מכשול, ואף בז' מצות בתר דהתירם כר' יוסף בגמ',¹ אסור ללמדם, וכמו שכתבו התוס',² דאסור משום מגיד דבריו ליעקב לא עשה כן לכל גוי, ומכל זה משמע שבני בניו המן נתגיירו מאחר שלמדו תורה בבני ברק".

¹ ב"ק דף לח. "עמד וימודד ארץ ראה וכו', מה ראה ראה ז' מצות ב"נ שקבלו עליהן ב"נ ולא קיימו, עמד והתירן להם".

² לא ידעתי לאיזה תוס' כיון, ועי' בהגהת ב"ח בחגיגה שם אות מ', שהביא מספר עין יעקב כעין זה.

ובאמת דין זה דאין מוסרין תורה לעכו"ם לא כתבו הרמב"ם, ובספר באר מים חיים שבסוף ספר באר שבע סי' י"ד כתב שאינו אליבא דהלכתא, והביא ראיה מהא דאיתא בב"ב דף כא. מלמד תינוקות דעכו"ם, והכריח שלומד עמהם תורה שלנו עיי"ש. א"נ י"ל כמו שהביא התם מהשלטי גבורים [ע"ז עו. מדפי הרי"ף] דבנ"ך מותר, ועוד חילק הבאר שבע דאין איסור אלא ללמדן טעמן ונמוקן וסודותיה. ולכל הדרכים האלו נסתלקה הקושיא, אבל הרחיד"א בספרו עין זוכר מערכת גרים כתב, דבעין יעקב גרסין 'מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק ומנו ר' שמואל בר שילת', ולפי זה אין אנו צריכין להוכיח מהא דאין מוסרין דברי תורה לעכו"ם דאיירי שנתגייר, דר' שמואל בר שילת אמורא היה ומוזכר בכמה מקומות בש"ס [ב"ב כא. ובכתובות נ. ועוד] ועל כרחק ישראל הוא, וא"כ הקושיא במקומו עומדת.

והר' ראובן מרגליות בהגהותיו על ספר חסידים הנק' מקור חסד [אות תתרי"ט] כתב, שבבעל הטורים פר' תצוה פרק כ"ח פסוק ז' איתא, ש'בני בניו של נעמן למדו תורה ברבים', ומזה רצה להוכיח שגרסתו בגמ' הנ"ל היה מבני בניו של נעמן ולא המן, וא"כ ל"ק מידי דהא נעמן לא הוי מעמלק, והוא נתן תודה להשי"ת שזכה לקיים מצות מחיית עמלק. אבל לפי החזו"א הוא לא קיים מצוה זו מעולם, דכתב החזו"א [יר"ד סי' קנ"ז אות ה'], דא"א לומר שזו היתה גרסת בעה"ט, דהא הוזכר בגמ' ב' פעמים, וכן נזכר ברש"י

בסנהדרין דף צו. וקשה לשבש כל הספרים, ועוד דבהמן גרסינן בבני ברק, ובנעמן הבעה"ט כתב ברבים, ועוד דבסנהד' נזכר לבסוף, ואם היה הגרסא נעמן הי' נזכר תחלה, וע"כ הגירסא הנכונה הוא המן.

ד) עוד יש לעיין בענין המדרש הלז, דאמאי השמיטה הרמב"ם, שכבר נודע דרכו שאינו משמיט שום דין, (לשון הבאר שבע הנ"ל). והחיד"א בספרו עין זוכר מערכת גרים, הביא מהר"מ בפ"ב דאיסורי ביאה הל' י"ז, "כל הגוים כולו כשיתגיירו, ויקבלו עליהם כל מצות שבתורה וכו', הרי הן ישראל לכל דבר", ומדקא פסיק ותני 'כל הגוים', משמע דאפי' מעמלק מקבלין, וגם בפ"ח דהל' סנהדרין כתב, דהא שהרג דוד את הגר עמלקי הוראת שעה היתה, וזה הפך המכילתא דהיה חייב מיתה משום דאין מקבלין, והיה עמלקי.

וכתב החיד"א שאפשר לומר שהרמב"ם סבר דהגמ' דבני בניו של המן חולק על המדרש הזה, אלא דקשה לומר כן דא"כ צ"ל שהגמ' והמכילתא חולק במציאות, דלהמכילתא לא היה בני בניו של המן בבני ברק מעולם. אבל עכ"פ כתב החיד"א, דישראל ברורה מהא דלא הקשה הגמ' על הא דבני בניו, והתניא אין מקבלין גרים מעמלק, ותי' א' מן התיירוצים, אע"כ תלמודא דידן לא סבירא ליה כזה כלל. ועוד הא אין קיי"ל כר"א שהוא התנא דמדרש שלנו

דר"א שמותי הוא, ותו אפשר דסבר הר"מ דהא דאיתא במכילתא שם מיד קודם לזה הדרשה, "ויאמר כי יד על כס יה וגו', אמר ר"א המודעי נשבע הקב"ה בכסא הכבוד שלו אם אניח נין ונכד של עמלק", פלג על הא דאין מקבלין, וא"כ מכל הטעמים הנ"ל נדחה קרי ליה להאי דרשה לסברת הרמב"ם. ואע"פ שבפסיקתא רבתי הביא מימרא זה מר' אליעזר בן יעקב, ומשנת ר' אליעזר בן יעקב קב ונקי שהלכה כמותו בכל מקום, י"ל דדוקא במשנה ההלכא כוותיה ולא בבריתא³. ועוד י"ל דהרמב"ם סבר שהגירסא הנכונה היה ר"א, ובכלל גירסת הפסיקתא מלא טעיות ואין לסמוך עליו כלל. ע"כ תמצית דברי הרחיד"א.

(ה) תו הק' המנות הלוי, מהא דכתיב [מגילת אסתר ט, יז] "ורבים מעמי הארץ מתיהדים, כי נפל פחד היהודים עליהם", וכפי הנראה היה מזרע עמלק, שהם היו שרוי בפחד מפני שהיו לבני ישראל רשות להורגם, וז"ל "והייתי מתפלא מרדכי היהודי וחגי זכריה ומלאכי, האיך היו מקבלים גרים כאלו". ומפני זה רצה לדחוק ולומר, שהפי' במתיהדים הוא שמראים עצמו כיהודים במלבושים ובמנהגם, אלא שדחה זה דהא בפירוש תרגם ר' יוסף מתגיררים, וכן איתא במדרש

³ כ"כ הכסף משנה פ"ב מהל' בית הבחירה הל' י"ח, אבל ברש"י וברבינו אברהם מן ההר ביבמות דף מט: כתב דאפי' בבריתא הלכה כמותו, ועי' בהגהות ר' בצלאל רנשבורג שם שדן בענין זה באריכות.

רבה בפירקין, "מרדכי בימיו הכירו הבריות גדלותו של הקב"ה, הדא הוא דכתיב ורבים מעמי הארץ מתייהדים", 'על כן זחלתי ואירא וחזרתי בי, ואפרש מתייהדים מתגירים'. אבל החיד"א הנ"ל כתב דמהכ"ת שהיה מעמלק, כי זה לא נכתב בשום מקום בחז"ל, ואין קושיא בכלל.

ו) בעמק ברכה [עמוד קכו] הק' מהא דכתב רש"י בישעיה [פרק מ"ד פסוק ד']: "וצמחו בבין חציר בתוך עמלק, ע"י גרים שיתוספו עליכם בין חציר הוא עמלק, שנא' והיתה נוח תנים חציר לבנות יענה". ומשמע דמקבלין גרים מעמלק. אבל באמת בספרים אחרים גרסין: "בתוך עשו ע"י גרים שיתוספו עליכם בין חציר הוא עשו, שנאמר על אדום והיתה נוח תנים חציר לבנות יענה". והפסוק שהביא הוא שם ל"ד י"ג, וכל הפסוקים שם לא הזכיר אלא אדום (ע"י בפסוק ה' וו') ולא עמלק, וע"כ נראה שהוא הגרסא נכונה ברש"י.

ז) עוד נ"ל להקשות, ולא ראיתי מי שעמד בזה⁴, לפמש"כ בספר החינוך מצוה תכ"ו, שאנטינינוס הי' מזרע עמלק, דהא

⁴ לאחר זמן רב מצאתי בספר חשבונות של מצוה להרב אדר"ת, שהעיר על זה [מצוה תרג], וז"ל "אנטינינוס שבימי רבי היה גר ומל עצמו, והרי גם הוא מזרע עשו וכמש"ש בגמרא, ואולי לא היה מזרע עמלק". אמנם לא זכר שר דברי החינוך האלו שכתב במפורש שהיה מזרעו של עמלק.

איתא בירושלמי [מגילה פ"א ה"א, הובא בתוס' ע"ז דף י: ד"ה ווי] שאנטונינוס נתגייר, ולפי מדרש דידן, הא אין מקבלין. והנה בירושלמי שם איתא בזה"ל, "אית מילין דאמרין דאתגייר אנטונינוס, אית מילין דאמרין לא איתגייר אנטונינוס, אית מילין דאמרין לא איתגייר אנטונינוס, ראו אותו יצא במנעל פחות ביה"כ, מה את ש"מ אפי' יראי שמים עשה כן, (ופי' הפני משה, דהסוברים לא נתגייר אנטונינוס, הביא ראי' לדבריהם מהא דיצא ביה"כ במנעל, דאסור לעשות כן, ודחה הראיה דהא אפי' יראי שמים עשה כן, דמותר אם א"א בענין אחר כגון במקום מטונף עיי"ש) וכו', א"ר חזקיה ר' אבהו בשם ר' לעזר אם באין הן גירי צדיק לעתיד לבא אנטונינוס בא בראשם". ולפי המדרש שלנו נראה דבהא גופא פליגי, אם מקבלין גרים מעמלק או לאו, ולזה בא ר' לעזר למימר דאנטונינוס בא לעתיד לבא, ומה קמ"ל דאם נתגייר בוודאי בא, וע"פ הנ"ל א"ש שבא לומר דמקבלין גרים מעמלק, ואין בו שום פקפוק כלל, והוי גר צדק, ואין אומרים דגירותו לא הוי גירות.

ואם כנים הדברים, י"ל דמשום זה השמיט הרמב"ם דין זה, דסבר דמבואר מהירושלמי הנ"ל דפליג על המכלתא⁵, ועי' בכנה"ג כללי הפוסקים מה"ק אות ל"א, "ידוע דרבינו רגיל לפסוק ע"פ הירושלמי יותר מכל הפוסקים", ועי' ביד מלאכי כללי הרמב"ם, אם דרך הר"מ לפסוק כהספרי כנגד

⁵ ואע"פ שיש חולקין הא דחה הירושלמי ראייתן.

התלמודין עיי"ש, אבל מ"מ נראה, דבצירוף כל מה שכתב החיד"א הנ"ל, סבר הרמב"ם שאין לסמוך על דברי המדרש האלו.

והנה עיקר מטרת הספר הזה, הוא לתרץ הקושיא מבני בניו של המן, וכל סימן מבוסס על תי' אחד לקושיא זו, אבל לפי הביאור בכל תירוצו, דרך אגב יתורץ כמה מהקושיות הנ"ל, ולרוב ביארתי במקומן איך יתורץ הקושיות, אבל אם בשגיאה שכחתי לתרץ קושיא אחת, שבאמת לפי מש"כ יש לתרץ, נא לפנות אלי, ובהמהדורות הבאים אתקן בעזהשי"ת:

סימן א'

עבד ועכו"ם הבא על בת ישראל

(א) ביד דוד בסנהדרין [דף צו: תי', "דהיה כההיא דבת שמואל שבא עליה גוי באונס, וילדה בן בכתובות דף כג ע"א, וה"נ איירי באחד מבני המן שבא על בת ישראל באונס, דהוי ישראל למ"ד עבד ועכו"ם הבא על בת ישראל הולד כשר".

וכוונתו, שמפשטות לשון הגמ', וכן מסתימת הפוסקים נראה, שהולד ישראלי בלי שום גירות. ובשו"ת חמדת שלמה אה"ע סי' ג, הביא ראיה דישראל הוא, מהרמב"ם שפסק, [פרק ט"ו מהל' איסורי ביאה הל' ג] "עבד ועכו"ם הבא על בת ישראל, הולד כשר ואינו פגום לכהונה", וכן מהרי"ף [דף טו. מדפי הרי"ף] שכתב, "ואנן מספקא לן אי הוי פגום או לא", שהולד ישראל הוא, דאם תאמר שצריך גירות, הא גירות פסולה לכהונה אפי' בלא זה, וכן ראיה מהרא"ש והרמב"ן ושאר ראשונים [ביבמות דף מה] ששקלי וטרי בזה, וכן הביא ראיה מהרא"ם סוף פר' אמור פרק כד פסוק י, בענין המגדף שאביו היה מצרי ואמו היתה ישראלית, וכתב רש"י שבא להתגייר, והק' הרא"ם דמה שייך גירות הא אמו מישראל, ומבואר שסבר שהולד ישראל בלי שום גירות⁶.

⁶ אבל מרש"י אין ראיה להיפוך, די"ל כמו שכתב הרמב"ן התם, דאין כוונתו שצריך גירות, אלא ככל ישראל שנכנס לברית מילה וטבילה והרצאת דמים,

ובשיטת רש"י בזה, כבר הק' המהרש"א בקידושין דף עה: שדבריו סתרי אהדדי, דבקידושין דף סח: איתא, "אמר רבינא ש"מ בן בתך הבא מן העכו"ם קרוי בנך", ופריך "לימא קסבר רבינא עבד ועכו"ם הבא על בת ישראל הולד ממזר", ופי' רש"י ד"ה לימא קסבר, "דאתא לאשמועינן דלא שדינן ל' בתר עכו"ם, דנימא עובד כוכבים הוא, ואם נתגייר יהא מותר לבא בקהל", ומבואר שאם היה סבר רבינא שהולד כשר היה שדינן ליה בתר עכו"ם וצריך גירות. אבל ברש"י לקמן [דף עו. ד"ה ופרכינן איסורא] לגבי כותים, דאמר רבא דאסרו החכמים להנשא להם משום דעבד ושפחה נתערבו בהן, ופרכינן "איסורא משום מאי משום שפחה, ניתני חדא", ופי' רש"י, דע"כ אין האיסור משום עבד, דעבד ועכו"ם הבא על בת ישראל הולד כשר, וא"כ אין האיסור אלא משום שפחה, ואמאי קתני עבד, עכתו"ד, וא"ת דלפי המ"ד עבד ועכו"ם הבא על בת ישראל הולד כשר, עדיין צריך גירות, א"כ יש איסור משום עכו"ם, וצריך ליתני עבד, וע"כ דאינו צריך שום גירות כלל. ובשעה"מ (בר"מ שם) כתב, שמוכח כזה נמי מרש"י דף ע: דאיתא שם, "כל דאמר מבית חשמונאי קאתינא עבדא הוא", וכתב רש"י: "שכל זרעו הרגו הורדס ועבד היה, ומלך תחתיהן וקרא בניו על שם בית חשמונאי, ומסתמא לאו בנות ישראל נסיב

א"נ כמו שהביא בשם חכמי הצרפתים, דהא נולד קודם מ"ת וישראל היה להם דין ב"נ, ובאומות הולך אחר הזכר, וא"כ כיון שאביו מצרי היה, הוא היה מצרי, ומשום זה צריך להתגייר.

דנזהרים הם להשיא בנותם לעבדים, והוו להו כולם עבדים". ומבואר מזה שאם בנות ישראל נסיב, לא היה בניהן עבדים ולא צריך שום גירות.

ותי' השער המלך סתירת דברי רש"י, דבוודאי ישראל גמור הוא בלי שום גירות, והא דכתב רש"י בדף סח: דצריך גירות, לא כתב כן אלא לפי הה"א של הגמ' התם, שאם נמשך אחר אמו היה ממזר, א"כ על כרחך אי אמרינן שהולד כשר לא אזלינן בתר אמו כלל, אלא אביו, וא"כ עכו"ם הוא וצריך גירות. אבל לפי המסקנא התם, שלהמ"ד הולד כשר, "נהי דכשר לא הוי ממזר לא הוי פגום מיהא הוי", ופי' רש"י דאע"פ ששדינן ליה בתר אמו הישראלית עכ"ז לא הוי ממזר, א"כ י"ל שפיר ששדינן ליה בתר אימיה וישראל גמור הוא ולא צריך גירות. ולשיטה זו א"ש בני בניו של המן, שלא הוי גר בכלל, אלא כיון דאמו מישראל, ישראל גמור הוא.

(ב) אבל תוס' סוברים, שלמ"ד עבד ועכו"ם הבא על בת ישראל הולד כשר, הולד גוי וצריך גירות. והוא בתוס' קידושין דף עה: ד"ה ור"י סבר לה כר"ע בא"ד: "ושמא י"ל אם הולד כשר א"כ הוא הולך אחר העכו"ם". וכן בתוס' יבמות דף טז: ד"ה אמוראי: "ולכא למימר משום דסברה דהולד כשר דבתר עבד ועכו"ם שדינן ליה". וכן בד"ה עכו"ם שקידש, דוק ותשכח. ובפשטות ביאור דבריו הוא, ששדינן ליה בתר עכו"ם לגמרי והוי גוי, וכ"כ המהרש"א ביבמות שם,

והוא מבואר בפסקי תוס' קידושין אות קמב: "אם עכו"ם הבא על בת ישראל הולד כשר, הוי עכו"ם, ד"ה ר"י". ולכאורה לפי"ז א"א לתרץ כדברי היד דוד, דעדיין עכו"ם הוא, ואין לקבלו.

והנה בחמדת שלמה [אה"ע סי' ב'], הביא מכתב מהר"י מליסא (בעל נתה"מ) שכתב, דכן דעת רבן של ישראל רש"י ז"ל. ותי' סתירה הנ"ל, שעיקר שיטת רש"י הוא כמוש"כ בקידושין דף סח: דעכו"ם הוא. והא דעבד ושפחה, וכן הא דבית חשמונאי, איירי בעבד, ומבואר ביבמות דף סח. דדוקא עכו"ם יש להם חייס אבל עבדים אין להם חייס, ר"ל להתייחס אחר אביהם, וא"כ בעכו"ם הולד מתייחס אחר אביו וממילא הולד גוי, משא"כ בעבד הבא על בת ישראל, כיון שאין להעבד חייס, לא נתייחס אחר אביו כלל וכלל, וא"כ שדינן בתר אמו וישראל גמור הוא.⁷

והקשה ע"ז החמדת שלמה שם, דאיך אפשר לומר שכן הוא דעת רש"י למסקנא, הלא בוודאי לא פי' כן אלא לההו"א שם, ולמסקנא דפגום הוי, ישראל הוי, וכמו שכתבתי בשמו לעיל. אמנם כוונת הר"י מליסא לענ"ד הוא, דביבמות מה. איתא, דכמה אמוראי ס"ל דעבד ועכו"ם הבא על בת ישראל הולד כשר, וכמה ס"ל ממזר, ואמרינן דכולהו

⁷ ולפי"ז י"ל, דהא מבואר במדרשים שהמן היה עבד מרדכי, וא"כ בנו שבא על הישראלית הוי עבד הבא על בת ישראל, ובנה ישראל הוא, אלא דא"ת שהמן יש לו דין עבד, לכאורה אין קשיא מאין מקבלין, דהא כיון שנעשה בן חורין הוי ישראל מאליו, ועי' לקמן סימן ה'.

אמוראי דמכשרי מודו שהולד פגום לכהונה מק"ו. אך ברמב"ם [פט"ו הל' איסורי ביאה הל' ג'] פסק דהולד כשר, ולא כתב דפגום הוא, והלך בשיטת חד מרבוותא בהרי"ף. וכתב הרי"ף טעמם, מדאמרינן בעמ' ב' שם, "והלכתא עובד כוכבים ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר", ולא אמר הולד פגום, ע"כ נדחה הק' גמ', וכשר גמור הוא.

נמצא דיש בזה ג' שיטות: א. כשר לגמרי, ב. ממזר, ג. פגום. וא"כ בגמ' קידושין הנ"ל, "אמר רבינא בן בתך הבא מן העכו"ם, נקרא בנך" – ר"ל דישאל הוא, ומזה הוכיח הגמ' דרבינא ס"ל ב' מג' הצדדין הנ"ל, או דממזר הוא או דפסול הוא, והוא הה"א והמסקנא בהגמ'. ולפי"ז מבואר בהגמ' כשיטת הרי"י מליסא, דא"ת דאפי' למ"ד כשר ואינו פגום, ישראל הוא, למה אמרי' "פסול מקרי", והו"ל לתרץ דאע"פ דשדינן בתר אימיה כשר לגמרי, אע"כ דאי אזלי בתר אימיה ממזר או פסול הוא, והמ"ד כשר ס"ל דהולכין אחר אביו וגוי הוא. וא"כ לשיטת הרמב"ם⁸ ולחד שיטה ברי"ף

⁸ נמצאת אומר לפי זה דלהרמב"ם עבד ועכו"ם הבא על בת ישראל הולד גוי. אמנם לאחר זמן רב מצאתי מה שכתב הרמב"ם באגרת תימן על יש"ו הנוצרי: "והוא מישאל, ואע"פ שהיה אביו גוי ואמו ישראלית, העיקר בידניו גוי ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר, ואמנם נקראהו ממזר להפליג בחרפתו". מבואר מדבריו שישו היה מישאל אע"פ שאביו לא היה מישאל. אולם יש לדחות שאין הרמב"ם בא שם ללמד הלכה, ואין כוונתו במש"כ שהיה מישאל שהיה לו דין ישראל, רק שהיה מזרע ישראל. וכל מה שהביא מהגמ' הוא שאינו ממזר, ומה שאנו קורין אותו ממזר הוא דרך גנאי לא מצד האמת. ולא הביאו כלל להביא ממנו ראייה שדינו כישאל. אולם ממש"כ הרמב"ם שעל ישו קאי הפסוק 'ומבני פריצי עמך', לכאורה מבואר דישאל היה. וכן מבואר בגמ' גיטין נז. דקרי ליה לישו 'פושעי ישראל', וכן ממה שאמרו [סנהדרין קז:]: שהיה תלמידו

דפסקינן כמ"ד כשר לגמרי, א"כ גוי הוא אפי' למסקנא, ובאה"ע סימן ד' כתב הב"ש בסק"ב דחיישינן להך שיטה, ואם נשאת לא תצא, וא"כ לדינא יש להצריכו גירות.

ועוד כתב בעל הנתה"מ, דהא רק בגיותן אית להו חייס אבל בגירותין לית להו חייס, כמבואר ביבמות דף סב., וא"כ בן עכו"ם וישראלית שנתגייר שדינן ליה בתר אימיה, וא"כ ישראל גמור הוא ולא הוי גר בכלל, ואסור בממזרת. ובחמ"ש שם הק' דאיך שייך לומר דאינו פגום לכהונה כר"מ, וגם אם נשאת לא תצא כהר"ף וכפסק הב"ש, הא אם צריך גירות, גירות היא ופסולה לכהן, "ודוחק לומר הואיל ואמה מישראלית, דכיון דצריכה להתגייר הוי גירות". וכוונתו דלפי דברי הר"י מליסא, דלאחר שנתגיירו שוב נתייחס אחר אמו ואסור בממזרת, י"ל דעכשיו אינה נחשב כגירות כלל, ומותר בכהן. אך באמת קשה מאוד לומר כן דכיון דאז הוי גויה ודינה כזונה, מה אהני דעכשיו נחשב כישראלית, וצ"ע. וצ"ל דלדבריו כיון שנתייחס אחר אמה, למפרע היתה ישראלית אפי' קודם שנתגיירה, וחידוש הוא.

של ר' יהושע בן פרחיה מוכח דישראל היה. אמנם מה שכתב הרמב"ם דאביו גוי היה, אינו מבואר במקום אחר בדברי חז"ל, רק אמרו [שם סז. ושבת קד: בדפו"י] שאביו של ישו פנדירא שמו. ומרש"י [שבת שם ד"ה בעל] שכתב שישו 'נקרא על שם בעל אמו אע"פ שהיה ממזר', משמע דס"ל דפנדירא ישראל היה, אם לא שנדחיק דכוונתו כמוש"כ הרמב"ם דרך דרך גנאי קראו ממזר, וקשה להעמיס כן בלשון רש"י. אבל עכ"פ לכאורה יש כאן ראייה בדעת הרמב"ם דס"ל שעכו"ם הבא על בת ישראל הולד ישראל, וצע"ע.

ועכ"פ עפ"ז נ"ל לתרץ, דכל הדין שאין מקבלין הוא דאם נתגייר א"כ הוי כקטן שנולד דמי, וא"א להרגו ואינו מצווה עליו, וא"כ הוי חסרון בהמצוה של מחייה, דעד כאן היה יכול לקיימה באיש הזה, ועכשיו א"א, אבל בנידו"ד, אינו כמו שהיה עמלקי בעולם והשתא לא, דהא השתא נתייחס אחר אמו, וא"כ נחשב כמו שהיה יהודי מעולם. והיד דוד תי' לפי שיטה זו בזה"ל, "ואפי' לדעת הסוברים דדינו כגר, מ"מ כיון דאמו מישראל, לא מדחינן ליה ומגיירין אותו". ודבריו צ"ע וכי משוא פנים יש כאן, הא אם יש לו דין עמלקי, אין מקבלין גרים מעמלק, ואולי כוונתו כהנ"ל.

ג) ובאמת יש מהלך שלישי בכל זה, והוא שיטת המהרש"ל ביבמות דף טז ע"ב, בתוס' ד"ה אמוראי שכתב: "לומר כשנהג עצמו כעכו"ם הרי הוא כשאר עכו"ם, וכמעט שאין בהם דין ישראל, ודוקא כשמתגיירים הרי הם כשרים", וכן בתוס' ד"ה עכו"ם שקידש כתב המהרש"ל, דכשנהג כעכו"ם אין חוששין לקדושו. והק' ע"ז הרב מהרש"א: "ודבר תמוה פירש, וכי משום שנוהג כעובד כוכבים יהיה כעובד כוכבים, שלא ניחוש לקידושו, דהא כיון דבתר אמו שדינן ליה, ישראל מומר מקרי, ופשיטא דחוששין לקדושו, אף אם נהג עצמו כעובד כוכבים, ועוד ד'בתר עבד ועכו"ם שדינן ליה', שכתבו התוס', משמע שהולד הולך אחר העכו"ם ממש". ועיי"ש שדחה דבריו.

אבל במהרי"ט אלגאזי בהל' בכורות [פרק ח' אות ס"ה הראשון] קיים דבריו, ופי' דבעכו"ם שבא על בת ישראל, יש להולד צד גיות וצד ישראלית, דמצד דאינו ממזר הרי שדינן ליה בתר הגוי אביו, ומצד דפגום לכהונה שדינן ליה בתר אמו, וא"כ למ"ד הולד כשר אפי' קודם שנתגייר, היכא שאמו גדלו בתורה ובמצות, שנתגדלו כישראל, אז איגלאי מילתא למפרע דהורתו ולידתו בקדושה, ומתחלתו ישראל גמור הוא, ולא הוי אפי' כגר שנתגייר. אך בהיכא תימצי שהגוי גדלתו וגדלו כמשפט בני הגויים, אמרינן ליה איגלאי מילתא למפרע דהורתו בגיות, וחשיב כאילו מתחלתו גוי גמור הוא, וצריך גירות גמורה, וזהו דעת המהרש"ל, עכתו"ד. ולפי"ז ל"ק מידי קושיית המהרש"א⁹.

ולפי"ז א"ש הא דאיתא בסנהדרין שם, "מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק, מבני בניו של סנחריב למדו תורה ברבים, מבני בניו של סיסרא למדו תורה בירושלים", דלכאורה צ"ב, מפני מה פירט המקום בסיסרא ובהמן ולא בסנחריב. וע"פ הנ"ל אתי שפיר, דהא מהמכילתא מוכח, דבהמן איירי בעכו"ם שבא על בת ישראל, דאל"כ הא אין מקבלין גרים מעמלק; וכן בסיסרא, כתב הרמ"ע מפאנו בס' המאמרות [מאמר חקור הדין חלק ה' פרק י'], דר"ע יצא מיעל שבא עליה סיסרא, - והובא בפתח עינים להחיד"א

⁹ ובהמהרי"ט אלגאזי הנד' מחדש, ציין להמאירי בקידושין דף עג: ד"ה אסופי, שכתב כע"ז בשם גדולי הדורות עיי"ש

בסנהדרין שם - וזהו מבני בניו של סיסרא למדו תורה בירושלים, וכמו מי שגורסין שם ומאן ניהו ר"ע. וא"כ כיון שבשניהם, ר"ל המן וסיסרא, צ"ל שאיירי בעכו"ם שבא על בת ישראל, ממילא הדגיש הברייתא שהיה בבני ברק ובירושלים, והוא שגדלו בין ישראלים, ששני עיירות הללו הוא ערי ישראל, וא"כ כיון שנתגדלו כישראל, ממילא ישראלים הם, וכשיטת המהרש"ל. משא"כ בסנחריב, די"ל דאיירי בגירות הרגיל, אין צריך להדגיש שהיה בעיר ישראל, וממילא איתא שלמדו תורה ברבים:

סימן ב'

באומות הולכין אחר הזכור

(א) הגר"י ענגיל בגליוני הש"ס בגיטין נז: תי': "ולק"מ, דמשכחת באשה מזרע עמלק, שנישאת לעכו"ם שאינו מזרע עמלק, וילדה לו בן, דהבן ההוא אינו מתייחס לזרע עמלק, דבעכו"ם הלך אחר הזכור, כמבואר ביבמות עח:, וא"כ הבן ההוא וכל יוצאי חלציו שפיר מקבלין אותו, ועל כזה הכוונה כאן, והא דאמר מבני בניו¹⁰ לאו דוקא, רק הכוונה יוצאי חלציו".

והנה בהרמב"ם פרק ט' מהל' עבדים הל' ג כתב, "אחד מן האומות שבא על שפחה כנענית שלנו, הרי הבן עבד כנעני וכו', אבל עבד שבא על אחת מן האומות אין הבן עבד". והשיג עליו הראב"ד, "א"א זהו בהיפך ממה שאמרו בגמ', שהרי אמרו בגמ', באומות הלך אחר הזכור", וכתב הכסף משנה, שלדעת הר"מ צ"ל שגרס באומות הולך אחר הנקבה. ולפי זה כתב המרכה"מ, דאם א' משאר אומות בא על העמונית והוליד בן, לפי הראב"ד והגירסא לפננו, הבן מותר לבא בקהל, ולדעת הר"מ, אסור. וא"כ לפי הרמב"ם י"ל, שבן המן בא על אשה משאר אומות, וא"כ בני בניו דוקא, ולא צריך לדחוק כמוש"כ הגר"י ענגיל.

¹⁰ דלכאורה צ"ל מבני בנותיו.

ולפי"ז א"ש הא דהשמיטה הרמב"ם דין זה דאין מקבלין, דהנה משמע מפשטות הכתובים שהרג ישראל את כל העמלקים בימי שאול ולא השאיר אלא אגג, וכל קיומו של עמלק הוא מהא שהחיה שאול את אגג, וכן איתא במגילה דף יב: "מה שילם לי ימיני, דלא קטליה שאול לאגג, דאתיליד מיניה המן", ובכ"י מינכן ניתוסף, "שאלמלא קטליה שאול לאגג, לא הוה מתילד המן", וכבר חקר דבר זה עד תכליתו ר"ש אשכנזי בספרו א"ב תניתא דשמואל זעירא [עמוד י], ע"ש שהביא הרבה מקורות דאיתו לילה שהיה אגג בבית הסוהר נזדמן לו שפחה, ומזה היה קיום לעמלק¹¹, הרי משמע דכל קיומו של עמלק הוא מצד הזכר. וא"ת דבאומות הולך אחר הנקבה וכהנ"ל, השתא אין כאן עמלק, ועל כרחך זה אינו. וצ"ל לדעת הר"מ, דכיון דכתיב 'תמחה את זכר עמלק', צריך למחות כל זכר שיש לעמלק, ואפי' מי שלהלכה אין לו דין עמלק, עדיין חייב במחייה, דהא על ידי קיומו עדיין יש זכר לעמלק¹². אבל זה דוקא לגבי מחייה, אבל לגבי קבלת גרים בוודאי תלוי בהיחוס אם הוא עמלקי או לאו,

¹¹ וכתוב שם שהמקור הראשון שמצא הוא בפיוט של ר"א הקליר לפרשת זכור, שכתב "ווינה בשפחתו והולידה צפע המחלק". ובזה יש לתרץ מה ששמעתי להקשות מהגאון רש"י יפה שליט"א בעמח"ס שבילי ציון מילי דאבות ושא"ס, דכיון שאגג בא על שפחה, הולד כמוה. ויסוד הקושיא הוא דס"ל דהשפחה היה שפחת ישראל. ואף דלא ידעתי איזה גילוי יש בדכבה"ג איירי, אבל מ"מ כאן מבואר בדברי הפייטן שהיתה שפחת אגג, וא"כ קושיא מעיקרא ליתא.

¹² כחמש שנים לאחר שכתבתי זה יצא לאור קובץ תבונות [תשרי תשע"ז], ושם [עמ' תצב] הובא חידושים מהרב הלל זקס זצ"ל ר"י סלבודקא, ושמיחתי שצידד כמו שכתבתי, דאולי לענין יחוס עמלק אפי' מי שע"פ דין אינו עמלקי, עדיין הוי בכלל מחייה כיון דעדיין יש לעמלק זכר.

ואי"ז שייך בכלל לזכר עמלק, (ובוודאי לאחר שנתגייר כקטן שנולד דמי, ולא נחשב שעדיין יש זכר), וא"כ בזמה"ז יכולין לקבל גרים אפי' מעמלק, דהא אין מי בעולם שביחוס הוי עמלקי, ולכך השמיטה הרמב"ם. אבל באמת דברי הכסף משנה תמוהין הם, וכבר עמד עליו הלח"מ, דהא כתב הר"מ להדיא (הל' איסורי ביאה פי"ב הל' כ"א) דבאומות הולכין אחר הזכר, וצ"ע.

(ב) והנה כתב הערוך לנר [יבמות ע"ח: ד"ה הלך אחר הזכר], שמהתוס' [סוטה דף ג: ד"ה למשרי] שכתבו דמהא דאיתא בברייתא, "מנין לאחד מן האומות שבא על הכנענית והוליד ממנה בן שאתה רשאי לקנותו בעבד, ת"ל וגם מבני התושבים", נפקא לן שבכל מקום באומות הולך אחר הזכר, וכן מהרמב"ם בהל' א"ב הנ"ל, והטור אה"ע סי' ד סעיף ז', שהביא הא דבאומות הולכין אחר הזכור לגבי מצרי ועמוני, מבואר דאם בא עמוני על מצרית בגיותן והוליד נקבה, הולד הולכין אחר הזכר, והוי עמונית ומיד כשנתגיירה מותרת, ולא אמרינן הולכין אחר הפגום והוי מצרית, ואינה מותרת לבא בקהל עד דור שלישי, ודוקא היכא שעמוני ומצרית נתגיירה, ואח"כ בא העמוני על המצרית, הולכין אחר הפגום. ולשיטה זו א"ש דברי הגליוני הש"ס הנ"ל, דהא בגיותן הולכין אחר הזכר בכל ענין, ואפי' לענין יוחסין, וא"כ בוודאי יכל לקבלו לגירות אם אביו לא הוי עמלקי.

אבל עדיין יש לעיין בכ"ז לשיטת רש"י, שכתב בקידושין דף סז: ד"ה מאי, שפי' הגמ' באופ"א, דהפי' בקושיית הגמ' 'מאי באומות הולכין אחר הזכור' הוא, דאין נ"מ מלבד הא דלא תחיה, וכ"כ ביבמות עח: בד"ה באומות, "בז' אומות לענין לא תחיה כל נשמה, הלך אחר הזכרים", ובד"ה נתגירו הלך אחר שבשניהם כתב, "לענין יוחסין וכדמפרש", ומזה מבואר דאין הדבר תלוי אם הם בגיותן או בגירותין כשילדה, וכשיטת התוס' הנ"ל, אלא דדוקא לענין לא תחיה כל נשמה בלבד הלך אחר הזכר, אבל בכל עניני יוחסין הולכין אחר הפגום שבשניהם, ואפי' אם הם בגיותן. וידידי הרב ב"צ כתב אלי, דיש לפרש לשון רש"י שכתב, "למאי הלכתא יש להלך אחר הזכור, כל זמן שלא נתגייר", דר"ל כמוש"כ המאירי שם, "ומה ששאלו מאי באומות הולכין אחר הזכר, פי' איזה ענין יצא לנו מזה מיהא בעוד שהם גוים, ופירשוה לענין לא תחיה", ר"ל דאע"פ שבוודאי יצא מזה נפקותא רבה לאחר שנתגיירה, עכ"ז הק' למאי הלכתא בגיותן. ואף דלכאורה דבר חכמה דיבר בדברי רש"י בקידושין, ויש להעמיס כן בלשונו, לא משמע כן ברש"י ביבמות הנ"ל. גם בערל"נ מבואר דס"ל דלרש"י אין הולכין אחר הזכר כלל, אלא לענין לא תחיה.

וא"כ לכאורה בהא דאין מקבלין גר מעמלק, אי"ז שייך בכלל להא דלא תחיה, וא"כ הולכין אחר הפגום, ואפי' אם אחד מהם בלבד הוא מזרע עמלק אין מקבלין בנם

לגירות, דבפשטות ביאור דברי רש"י הוא, דהא דהולכין אחר הזכר הוא גזה"כ מיוחדת לגבי לא תחי', אבל בכל שאר דברים, וכמו לעניני יחוס, הולכין אחר הפגום, וא"כ בעמלקים הולכין אחר הפגום ואין מקבלין מהם¹³.

אבל באמת יש לבאר דברי רש"י באופ"א קצת, דבאמת יכול ללמוד מהא דלא תחיה, אלא דלענין יוחסין, דהיינו לדבר הנוגע לישראל לאחר שנתגייר, בזה אמרינן שהולכין אחר הפגום, אבל בהא דאין מקבלין י"ל דאין תלוי ביוחסין בכלל, אלא דכל מי שהוא בכלל מצות מחיית עמלק, מהם אין מקבלין גרים, וזהו דרשת המדרש ממלחמת ה' בעמלק מדר דר, דכל מי שיש עליו דין מלחמה, והוא מצות מחיית עמלק, מהם נשבע ה' שלא לקבלם, וא"כ י"ל דלענין זה שיהא בכלל האומה לגבי מצות המחיה, יכול ללמוד מ'ובני התושבים' שהולכין אחר הזכר, דא"ז ענין יוחסין בכלל, וא"כ א"ש אף לשיטת רש"י.

ג) ועוד נראה לתרץ לשיטת רש"י באופ"א, דהנה כתב הג"ר יהונתן אייבשיץ, בספרו אהבת יהונתן [הפטורה לפר' זכור]:

¹³ ולשיטת רש"י ל"ק קושיית המהרי"ט בקידושין שם, שהק' אמאי צריך הדרשא דמואבי ולא מואבית להתייר רות, הא איתא בסוטה דף מז. בת עגלון בן בלק היתה, והא בלק ה' ממדין וכמו שאיתא בבמד"ר (פ"כ ד'), ואם באומות הולכין אחר הזכר, א"כ אפי' אי נשא בלק או עגלון אשה מואבית, רות מדינית היתה. ולפי' רש"י בוודאי ל"ק כלל, דלא אמרינן הולכין אחר הזכר אלא לגבי לא תחיה וכהנ"ל.

"נראה דשאל טעה במה שהחי' את אגג, מפני דאגג אמו היתה מן עמלק, דאמר לו שמואל כן תשכל מנשים אמך, ושאל סבר שאר אם לאו שאר הוא, וא"כ אין אגג מזרע עמלק, ולכך חמל עליו, ובאמת בנכרים הלך אחר האם, אפי' ישראל שבא על הכותית הולד נכרי, וק"ל". ודבריו לכאורה צ"ע, דלא מיביעא לשיטת התוס' ודעימיה שזה אינו, דהא באומות הולכין אחר הזכר, אלא אפי' לשיטת רש"י, הא הולכין אחר הפגום, וא"כ עמלקי הוא ממ"נ, ואפי' אם אביו בלבד היה עמלקי. ובפשטות י"ל דסמך אהכס"מ הנ"ל, דכך גרס הרמב"ם בסוגיא, אך כבר כתבתי דדחו דבריו המפרשים מרמב"ם מפורשת, וגם ראייתו מישראל הבא על הכותית, אין לו עניין לדברי הכס"מ, דאדרבה הוא מטעם שבישראל הולכין אחר האם.

וע"כ נראה שהגאון הנ"ל למד ביאור אחר בדברי רש"י, דכל מה שהולכין אחר הפגום הוא דוקא לאחר שנתגייר, דאמרינן כיון דהשתא חל עליו דין שאסור לבא בקהל, הלך אחר הפגום, אבל כל זמן שהם בגיותן הולכין אחר האם, וכמו ישראל שבא על הכותית שהולד נכרי, והא דבאומות הולכין אחר הזכר, הוא דוקא לענין לא תחיה, שהתם יש גזה"כ מיוחדת שהולכין אחר הזכר. וא"כ א"ש בני בניו של המן, דכיון דבגיותן הכל הולכין אחר האם, י"ל שבן המן נשא אשה מאומה אחרת, וא"כ בנה לא הוי עמלקי, ואע"פ שלאחר שנתגייר הולכין אחר הפגום ועמלקי הוא,

י"ל שאין מניעה שיהא גר עמלקי, אלא שאין מקבלין, וכיון שבשעת קבלה לא הוי עמלקי, מקבלין ומקבלין. ועוד י"ל, דכיון שלאחר שנתגייר אין נ"מ לדינא אם הוי עמלקי או לאו, דהא אינו אסור לבא בקהל, אין שום דין שהולכין אחר הפגום כלל, דאין אומרים כן אלא אם יש נפקותא לדין אחרת. ולפי"ז א"ש נמי לשון מבני בניו, ולא צריך לדחוק כמוש"כ הגליוני הש"ס דלאו דוקא הוא, ור"ל מבני בנותיו.

ולפי"ז א"ש הא דהרג דוד את הגר העמלקי, שאיתא במכילתא הנ"ל שהוי משום שהיה גר עמלקי, וכיון דאין מקבלין גרים מעמלק הוי עמלקי ובכלל מצות מחייה הוא. וכבר תמיהו כל המפרשים, דמבואר בקרא דהוא משום שהרג שאול. ולפי הנ"ל י"ל, שדוד ידע שאמו של הגר הזה בלבד היתה עמלקי ולא אביו, וא"כ שמא אין להרגו, וכמו שסבר שאול דשאר אם אינו שאר, אבל כיון שהגיד לדוד שהרג את שאול, והטעם ששאול היה חייב מיתה הוא משום שלא הרג אגג, [כמבואר בשמואל א' פרק כח פסוק י"ח וי"ט], א"כ על כרחך הגר עמלקי סבר דהולכין אחר האם, וא"כ היה לו לשאול ליהרג את אגג, ולכך הרגו הגר העמלקי, וא"כ הוא נמי הוי עמלקי, ולא הוי גר בכלל, דאין מקבלין גרים מעמלק, וממילא יש בו מצות מחיית עמלק, ומשוי"ז הרגו, שמהודאת פיו שהרג שאול, מבואר שהוא סבר שהולכין אחר האם, וממילא חייב מיתה. וע"ז כוון דוד באמרו [שמואל ב' פ"א

פסוק ט"ז], "דמך על ראשיך כי פיך ענה בך לאמר, אנכי מתתי את משיח ה'".

אלא דלכאורה זה אינו, דהא מקרא מלא הוא [שם פסוק י"ג], "ויאמר לו דוד אל הנער אי מזה אתה, ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי", ומזה מבואר שאביו עמלקי היה, ולא אמו בלבד. ושמה י"ל, דבאמת בפסוק ח' כבר שאל דוד, "מי אתה, ויאמר אליו עמלקי אנכי", וא"כ מפני מה שאל דוד אותו פעם שניה, וכבר עמד בזה המפרשים עיי"ש, אבל להנ"ל י"ל, ששאלתו היה, "אי מזה באת", והוא דמאיזה צד עמלקי אתה, מאביך או מאמך, וא"כ עכשיו ששאל אותו זה, הוא הבין שרצה דוד להרגו, וכיון שהוא סבר שהולכין אחר האם וכהנ"ל, הוא אמר שהוא בן איש גר עמלקי, והוא שדוקא אביו עמלקי הוא, אבל דוד ידע האמת, שאמו גרידא עמלקית היא, אלא דעד כאן היה נסתפק, דשמה מטעם אחר הרג הגר את שאול, אבל עכשיו שהוא משקר לומר שדוקא אביו היה עמלקי, על כרחך הוא סבר שהולכין אחר האם, ומטעם זה הרג שאול, וא"כ הוא נמי עמלקי הוא, וממילא [פסוק ט"ו] "ויכהו וימת וגו', ויאמר דמך על ראשך כי פיך ענה בך".

ואם כנים הדברים, יש לבאר שיטת דואג ביבמות דף עז: דסבר, דאין היתר של מואבי ולא מואבית, ודוד דאתי מרות המואביה היה אסור לבא בקהל. וכבר תמה עליו המהרש"א שם, דא"כ מהו סברת בועז להתיר, ועל כרחך

צ"ל שדרש מואבי ולא מואבית. ותי' ע"פ הרמב"ן בפר' וישב שבתב, שיבום היה נוהג אז בקרובים, וא"כ ה"נ, אתי העשה דיבום ודוחה הל"ת דמואבי, ובזמניהם עדיין לא גזרו ביאה ראשונה אטו ביאה שניה, עכתו"ד. ודבריו צל"ע טובא, דהא שיבום היה מצותו בקרובים היה דוקא קודם מ"ת. ואף שכתב הרמב"ן¹⁴ והר"י בכור שור¹⁵ שלאחר מתן תורה היה מנהג וענין כזה, ושכך עשה בועז, מהכ"ת שיהא זה דוחה ל"ת. וכבר עמד בזה הרה"ג מאיר דן פלאצקי זצוקלל"ה, בספרו הגדול כלי חמדה בפר' וארא עיי"ש.

אבל ע"פ הנ"ל יש לבאר סברת דואג באופ"א, דהא איתא בפסיקתא רבתי, שהגר העמלקי הי' דואג¹⁶. והנה לשיטת רש"י לפי מהלך זה נראה, דכל זה שהולכין אחר הפגום לאחר שנתגיירה, הוא דוקא לגבי האב והאם של הגר, שאם אחד משניהם היה פגום אזלי בתרייהו, אבל לדעת אם אביו או אמו היה פגום, בזה אזלי בתר חק הנכרים. וא"כ הא בלק היה ממדין, וי"ל שהוא נשא מואבית, וכמוש"כ המהרי"ט הנ"ל, וא"כ אם בנו עגלון היה לו דין מואבי או

¹⁴ בבראשית לח י': "וחכמי ישראל הקדמונים מדעתם הענין הנכבד הזה הנהיגו לפנים בישראל לעשות המעשה הזה בכל יורשי הנחלה באותם שלא יהיה בהם איסור השאר וקראו אותו גאולה, וזהו ענין בועז"

¹⁵ שם פסוק יג: "קודם מתן תורה כל הקרובים מייבמין ואפילו אביו של מת...ונתנה תורה ונתחדשה הלכה שאין מייבמין אלא אחין מן האב, ואעפ"כ אפילו לאחר מתן תורה נהגו אפילו בקרובים הכשרים לה שאינם אחים מן האב, כמו שעשה בועז לרות".

¹⁶ ועי' ברש"י בשמואל שם שהביא מדרש זה, וכתב שאין המדרש הזה מיושב על לבי.

לאו, תלוי אם באומות הולכין אחר האב או אחר האם, דאם הולכין אחר האב עגלון מדיני הוא, ואם אחר האם מואבי הוא, אבל אשתו היתה ממדין או משאר אומות, וא"כ לאחר שנתגיירה רות, והולכין אחר הפגום, הוי מואבית דוקא אם באומות הולכין אחר האם, דאז היה אביו של רות מואבי.

ועל כן סבר דואג, שבועז סבר ששאר אם לאו שאר, ובאומות הולכין אחר הזכור, וא"כ עגלון מדיני היה, ורות לא הוי מואבית, ולא צריך לדרוש מואבי ולא מואבית בכלל, וכמוש"כ ר' יהונתן בשיטת שאול. אבל ע"ז אמר דואג בלבו, כיון שאמר שמואל שצריך להמית אגג, על כרחך צ"ל שבאומות הולכין אחר האם, ממילא לאח"ז בפרק י"ז (פסוק כ"ו) שאמר שאול, "שאל אתה בן מי זה העלם", דאמרינן שם ביבמות שזהו השו"ט בין דואג ועמשא, אי דרשינן מואבי ולא מואבית אי לאו, הא כבר פסקינן שהולכין אחר האם, ואין ראייה מבוועז דהוא סבר שהולכין אחר האב כשואל, וכבר אמר ה' ביד שמואל להיפוך. ולזה השיבו יתרא, "כך מקובלני מבית דינו של שמואל הרמתי, מואבי ולא מואבית", ר"ל דאפי' לשיטת שמואל שחטא שאול, וא"כ הולכין אחר האם, ודוד מואבי הוא עדיין אמרינן מואבי ולא מואבית. וא"כ נמצא שדואג הולך בשיטתו שהולכין אחר האם, ולפיכך הרג שאול, וממילא הרגו דוד, וכהנ"ל.

ד) ואגב ארשום דבר נחמד בענין זה ששמעתי ממו"ר הרה"ג אברהם דוב הלוי ברומברג שליט"א. כתב רש"י ברות [פ"ד פסוק א']: "אלמוני, שהיה אלמן מדברי תורה, שהיה לו לדרוש מואבי ולא מואבית, והוא אמר פן אשחית את נחלתי". והק' המהרש"א הנ"ל, דצ"ב במה נחלקו, ועוד דא"ת שהוא לא דרש מואבי ולא מואבית, א"כ אסור אפי' לו ואמאי לא חש אלא לזרעו, והוא תי' כמו הנ"ל, ועדיין תק' עליו כהנ"ל.

ועל כן נראה לתרץ באופ"א, דהנה חקר הג"ר שמואל ביבמות, מהו הטעם שבן עמונית בגיורתה הוי עמוני, ואסור לבא בקהל, ובן עמונית בגיורתה מותר לבא בקהל. א', משום שלאחר שנתגיירה אין לה שם עמונית, וא"כ בנה לא הוי עמוני. או ב', עדיין יש לה שם עמונית, אלא דהא דהולכין אחר הפגום, הוא דוקא היכא שהפגום אסור לבא עליה, והיא עצמה פגום, אבל הכא שעמונית מותר, אין הולכין אחר הפגום. ועיי"ש שיש נ"מ בזה. ונראה, שבזה תלוי מח' ר' יהודה ור' שמעון ביבמות דף עח. "עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית דברי ר' יהודה, ר"ש אומר על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים, דרכו של איש לקדם ואין דרכה של אשה לקדם", שלכאורה צ"ב במאי פליגי. ולהנ"ל י"ל, דר' יהודה שדרש מ'מואבי', הדרשה הוא שאין לה שם מואבית כלל. משא"כ דרשת ר' שמעון, הוא

דוקא לגבי האיסור, שאין לה איסור לבא בקהל, אבל שם עמונית עדיין יש לה.

וא"כ י"ל, דהא שכתב רש"י שלא דרש פלוני אלמוני מואבי ולא מואבית, הוא שלא דרש מפסוק זה, אלא דרש מעל דבר אשר לא קדמו וכר"ש, וא"כ אע"פ שמותרת לבא בקהל שם מואבית עדיין יש לה, והוא סבר דהא דהולכין אחר הפגום לא תלי אם היא אסורה אי לאו, אלא תלוי בשמה, דכיון שיש לה שם עמונית פגומה היא, והולכין אחריה אף בלי איסור קהל, וא"כ זרעו יהיה אסורה אע"פ שהיא מותרת, וממילא לא חייש אלא לזרעו, ואמר 'פן אשחית את נחלתו'. אבל בועז דרש מואבי ולא מואבית וכר"י, וא"כ אין לה שם מואבית, ואפי' זרעה מותר לבא בקהל. ודפח"ח:

סימן ג'

השלמת האומות

א) הרחיד"א בספרו עין זוכר [מערכת גרים] תירץ: "ועלה על דעתי לומר, דהמכלתא לא תחלוק במציאות, ואית לה מבני בניו של המן למדו תורה, והענין כמ"ש הר"מ פ"ו דמלכים [הל' ד']¹⁷, דאם קבל עמלק ז' מצות והשלים מניחן אותו, וכתב מרן בכס"מ, דכיון דקבל עליו ז' מצות אינו עמלק והרי הוא כבני נח הכשרים ע"ש, ואפשר דכך סבר ר"א דמכילתא, דאם קבל איזה מעמלק ז' מצות הרי הוא כבני נח הכשרים ולא מיקרי עמלק, ואח"כ דקבל ז' מצות ונחשב כב"נ דינו כשאר האומות ואם רוצים להתגייר מקבלין אותו, ובהכי הוי המציאות שנתגיירו מבני המן ולמדו תורה, ומה דקאמר במכילתא היינו בבא להתגייר תכף בלי קבלת ז' מצות ברישא".

וכוונתו, דלשיטת הרמב"ם [שם הל' א] שלהשלמה צריך קבלת ז' מצות¹⁷, א"כ כיון שקבלו הז' מצות, הוי גר תושב ויצא מכלל העמים, וכמוש"כ הט"ז ביו"ד סי' ב' ס"ק

¹⁷ וכתב הרמב"ן [דברים כ, י], שמקורו הוא מהספרי, "הא אם עשו תשובה אין נהרגים", והתשובה הוא שיקבלו עליהם הז' מצות שנצטוו ב"נ. ובפנים יפות שם הביא מספרי דרשה אחרת, "כן תעשה לכל הרחוקות, הרחוק מתורה הזאת", ופי' שאם הם רחוקים מתורה הזאת, שלא קבלו הז' מצות, אע"פ שקבלו מס ושעבוד, עכ"ז תעשה להם כן.

א'¹⁸, דהיינו דגר תושב הוי כעם בפנ"ע, ולא נחשב כאיש מאומה אחרת.

אבל החיד"א הק' לפי זה: "אמנם הנה שפתי עוד הם מדברים, עיני ראו דאי אפשר לומר כן, דזה שכתב הרמב"ם היינו דוקא אם היו משלימים בעת ששלח יהושע, וכתב להם הרוצה להשלים ישלים, וכיון שלא השגחו בו בפרק, נתחייב בהריגה ואינם מקבלים מהם".

ותמה אני על העיר וקדיש החיד"א, אמת דכן הוא שיטת התוס' בגיטין דף מו. ד"ה כיון שכתב, דהשלש פרוזדוגמאות ששלח יהושע להז' עממין - שאחד מהן היה, הרוצה להשלים ישלים - היה דוקא קודם שעברו הירדן אבל משנכנסו לא היה יכולין להשלים, וכן הוא דעת הראב"ד (כדלקמן). אבל הרמב"ם כתב להדיא שלא כזה, דכתב הרמב"ם שם הל' ה': "שלשה כתבים שלח יהושע עד שלא נכנס לארץ, הא' שלח להם מי שרוצה לברוח יברח, וחזר ושלח מי שרוצה להשלים ישלים, וחזר ושלח מי שרוצה לעשות מלחמה יעשה, א"כ מפני מה הערימו יושבי גבעון, לפי ששלח להם בכלל ולא קבלו, ולא ידעו משפט ישראל, ודמו שאין פותחין להם לשלום". והשיג עליו הראב"ד: "א"א כל זה שבוש, שלא שלח להם יהושע להשלים אלא עד שלא עברו את הירדן, אבל אחר מיכן אין מקבלין אותן". ופי' הכסף משנה בדברי הר"מ, שהגבעונים חשבו שמי שלא בא

¹⁸ כ"כ המשנת יעבץ.

להשלים בפעם ראשונה כששלח קטדם שנכנסה, לא יקבלו אח"כ שום אחד מהם, אבל באמת מקבלין אותם אפי' לאחר מכן, אע"פ שלא קבלו להשלים מתחלה כששלח להם יהושע. וע"ז השיג הראב"ד דהלשון עד שלא יכנסו לארץ משמע שוב אין מקבלין מהם, אבל הרמב"ם סבר דלא אמרו זה אלא לומר אימתי שלח להם, אבל בוודאי אין טעם למה ימנעו מלקבלם לאחר מיכן, ע"כ פי' הכס"מ. ומבואר דלדעת הרמב"ם אפי' אי לא השלים הז' עממין בשעה ששלח יהושע להם להשלים, אם אח"כ בא להשלים אינו בכלל לא תחיה, וא"כ לדעת הר"מ שהשלמה מהני בעמלק, א"כ בעמלק נמי יכול להשלים לאח"כ, וא"כ תירוצו במקומו עומדת.

עוד הק' החיד"א: "ותו למאי דאמרן אמאי דוד המלך עבד ה' הרג לגר עמלקי, והרי מסתמא לא עשו אותו גר מתחלה, רק ברישא קבל עליו ז' מצות ונעשה כב"נ הכשרים ואח"כ קבלו גרותו". ומשום ב' הקושית הללו דחה תירוצו, אבל אצלי קושיא זה נמי אינו קושיא כ"כ, די"ל דדוד ידע ביה שלא קיבל מכבר הז' מצות, וא"כ תירוצו עדיין צריך תלמוד.

(ב) והנה באבני נזר [או"ח סי' תק"ח] הק' על הא דכתב הרמב"ם דמועיל השלמה בעמלק, דנהי דבז' אומות מועיל השלמה, אבל בעמלק מנין שתועיל השלמה, דלגבי ז' עממין י"ל דנפקא ליה מסוטה דף לה:, "למען אשר ילמדו לעשות,

הא למדת שאם היה חוזרין בתשובה מקבלין אותם", ורש"י שם פי' דקאי על אותן בחו"ל, והתוס' [ד"ה לרבות] כתבו דאפי' אותן בא"י, אבל רק קודם שהתחילו המלחמה, ודעת הרמב"ם שקאי אפי' על היושבים בא"י, ואפי' לאחר שהתחיל המלחמה, דכל הדין של לא תחיה הוא דוקא אם לא השלימו, אבל דין זה עכ"פ נלמד מהפסוק של 'למען אשר לא ילמדו. אבל בעמלק דליכא קרא, מהכ"ת שיועיל השלמה, וא"א ללמוד זה מזה, דהא טעמא דז' אומות נהרגין הוא כדי שלא ילמדו לעשות כמוכם, אבל עמלק טעמא אחרינא הוא משום ויבא עמלק, וא"כ מנלן דמהני השלמה.

ותי' דשניא ז' עממין מעמלק, דבז' עממין הם חוטאין בעצמם ועושין כל התועבות וממילא חייב מיתה, וא"כ ה"א שלא תועיל תשובה, וקמ"ל שיועילו, משא"כ עמלק הם נענשין בעון אבותם, ואע"פ דכתיב 'ובנים לא ימותו על אבות', הא אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם, וכמו שמצינו בהמן, ובזה כתיב 'פקד עון אבות על בנים', וכדאיתא הך חילוק בסנהדרין דף כז:, אבל אם עשו תשובה וקבלו הז' מצות אין אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם, וא"כ אין נענשין בעון אבותיהם.

ובזה תי' האבנ"ז מה שיש להקשות על הרמב"ם ממכילתא דידן, דאם אין מקבלין גרים ומשום זה עדיין איתא במחיה, א"כ כ"ש כשקבלו עליהם הז' מצות בלבד עדיין איתא במחיה. דאיתא בתנא דבי אליהו פרק כ"ד:

"א"ל אליפז אל עמלק, בני ישראל יורשים העולם הזה והעולם הבא, לכן לך עכשיו חפור להם בורות שיחין ומערות של מים לשתות הם ומקניהם והכן להם דרכים, אם תעשה כן תזכה ותנחל, ותירוש ותבוא לעולם הבא. אבל הוא לא עשה כן, אלא כיון שאמר לו רישומו של דבר שתק, מיד יצא עמלק להחריב את העולם". ומבואר מזה ששורש חטאת עמלק הוא שלא רצה להיות נכנע לישראל, וא"כ אפי' נתגייר אי"ז הוכחה שרוצה להכניע עצמו לישראל, שהרי הוא ישראל בעצמו ואינו צריך להיות נכנע בכלל, וא"כ אפי' נתגייר, אי"ז הוכחה שאינו בכלל אוחזין מעשה אבותיהם בידים, ועדיין בכלל מחייה, משא"כ בהשלמה שצריך לקבל עליו מסים ושעבוד שיהיו נבזים ושפלים, א"כ נתרצה להיות נכנע, וא"כ לא הוי אוחזין מעשה אבותיהם בידים עכתו"ד.

ולפי זה אין מקום לדברי החיד"א הנ"ל, דאף א"ת דכשמקבל עליו הז' מצות אינו במחייה, דהא אין אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם, אבל אם בא להתגייר אח"כ, א"כ שוב אין הוכחה שאין אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם, דהא שמא מטעם זה בא להתגייר, ובוודאי גר תושב שחזר ועבר אינו בכלל הגירי תושבים בכלל, וא"כ השתא שלא רצה להיות נכנע, הם אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם, וא"כ אין מקבלין מהם:

סימן ד'

בשעת מלוכה

א) עוד נ"ל לתרץ באופ"א, דהנה איתא בסנהדרין [דף כ:], "תניא ר' יוסי אומר ג' מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ להעמיד להם מלך ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית הבחירה, ואינו יודע איזה מהן תחלה, כשהוא אומר כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק מדר דר, הוי אומר להעמיד להם מלך תחלה ואין כסא אלא מלך", וברש"י שם ד"ה שלש מצוות כתב "להכי נקט שלש אלו שהן תלויות זו בזו לעשותן כסדרן", ומזה משמע דדוקא היכא שיש מלך יש מצות מחייבת עמלק.

וביראים [סי' קל"ה] הביא הגמ' הנ"ל וכתב, "למדנו מכאן שמצוה למחות זכר עמלק מוטלת על המלך ולא על שאר העם, וזה פי' המקרא כי יד על כס יה, דהיינו מלכות אז תתקיים מלחמה לה' בעמלק", ומזה משמע דכל המצוה על המלך לבד היא מוטלת. וכן ברמב"ן פרשת בשלח [פרק יז, טז], "והענין כי כאשר הי' מלך בישראל יושב על כסא ה' ילחם בעמלק וכו', כי כל מלך בישראל חייב להלחם בהם עד שימחו". אבל הגר"פ בביאורו לסה"מ לרס"ג פרשה ס"א פי', דבוודאי לא על המלך בלבד כוונתם, אלא על המלך וכל עמו, שבלא העם אין בידו לעשות מלחמה. וכן נראה מלשון

הרשב"ם בבשלח שם, "כשתהיה יד וחוזק על כסא ה', שזהו כסא מלכי ישראל, אז תהיה מלחמה לעמלק".

ובתועפת ראם על היראים כתב, שכן הוא דעת הסמ"ג בל"ת רכ"ו שכתב, "שמצוה זו אינה נוהגת עד ימות המשיח לאחר כיבוש הארץ, שנ' והיה בהניח ה' אלקיך לך מכל איוביך מסביב, בארץ אשר ה' אלקיך נתן לך נחלה לרשתה, תמחה את זכר עמלק", וכתב ע"ז הרדב"ז [פ"ה מהל' מלכים הל' ה'] "ופרשת שמואל ושאלו היא תיובתיה". ופי' התועפת ראם דבוודאי אין כוונתו שכל המצוה לא נתנה אלא לימות המשיח, אלא דר"ל דבזה"ז שאין לנו מלך אין מצוה עד ימות המשיח, והא כתב הסמ"ג שם נצטוו ישראל למחות את זכר עמלק, ומבואר שהוי מצוה על כל ישראל ולא על המלך בלבד, וא"כ מצינו שיטה זו, דהוי מצוה על כל ישראל בשעת מלוכה מבואר בהסמ"ג. אבל באמת יש לעיין אם זהו כוונתו, דהא הביא הפסוק דוהי' בהניח ה' וגו', ומשמע שיש לו דרשה מיוחדת דדוקא היכא שיש מנוחה מכל העמים מסביב יש מצוה של מחייה, ובמלך בלבד בשעת מלחמת שאר עמים לא מהני, אלא דא"כ עדיין תק' משאול, וצ"ע.

ומכל הנ"ל מבואר שאין מצות מחיית עמלק נוהגת אלא כשיש מלך לישראל, וממילא י"ל דכל הדין דאין מקבלין גרים מעמלק הוא דוקא בזמן שנוהגת מצות מחיית עמלק, דהיכא שיש 'כי יד על כס יה', דהיינו שיהא כסא מלכי

ישראל קיים, אז 'מלחמה לה' בעמלק מדר דר', דמזה דרש דאין מקבלין אותן, אבל בזמן שאין מלך אין מניעה לקבל גרים מעמלק, וא"כ בזמן הזמן הרשע שלא הי' לישראל מלך, אז יכול בניו להתגייר.

משא"כ בהגר העמלקי י"ל שנתגייר בזמן שאול, ובשעת מלוכה אין מקבלין, וממילא הרגו דוד, אבל נ"ל דיש לבאר הא דהרגו באופ"א, ע"פ הדרך שכתבתי בסי' ב', שלא תק' מהא דמבואר בקרא שהריגת הגר הי' משום שהרג שאול. והוא, דבהקדמה לשו"ת עונג יו"ט כתב לבאר מה שהחיה שאול את אגג, שבאמת כל השו"ט בהפסוקים שם תמוה, דנראה ששאול סבר שהוא קיים את דבר ה' להכרית העמלקים, ופי' דכיון שכל מצות מחיית עמלק הוא דוקא בשעת מלוכה וכהנ"ל, שאול מצד חמלתו על אגג מחל על המלוכה, וזהו הביאור במאמר שאול, "כי יראתי את העם ואשמע בקולם", שבפשטות לא מובן מה טענה היא זו, והשתא א"ש דהתנן בהריות [דף י.]. "איזהו נשיא זה מלך, שנ' מכל מצות ה' אלקיו, שאין על גביו אלא ה' אלקיו", וא"כ כיון ששאול ירא מהעם, אין לו דין מלך כלל, וממילא אין חיוב מחיית עמלק, ועפ"ז ביאר הפסוקים באופן נפלא עיי"ש. וא"כ י"ל שבאמת הגר עמלקי התגייר שלא בשעת מלוכה, וא"כ הי' גר וכהנ"ל, אבל כיון שאמר שהרג שאול, והטעם היה מפני שלא הרג שאול את אגג כנ"ל בסימן ב', על כרחק הוא סבר שאפי' שלא בשעת מלוכה יש דין מחיית

עמלק וכשיטת שאר ראשונים, וא"כ גירותו לא הוי גירות והוי עמלקי, ולכך הרגו דוד שע"פ הודאת פיו שהרג שאול, מוכח שאין גירותו גירות, וזהו מה שאמר דוד "כי פִּיךָ עֲנָה בְךָ לֵאמֹר, מִתַּתִּי אֶת מְשִׁיחַ ה'".

וי"ל דכן הוא שיטת הרמב"ם, שבסוף העשין בספר המצות, כתב דמצות מחיית עמלק הוא מצוה המוטלת על הציבור, ועי' בהגרי"פ הנ"ל שהביא דברי הרמב"ם אלו, וכתב ששיטתו הוא כמו הנ"ל שאין מצוה אלא בזמן שיש מלך, ולא חילק בין שיטת הרמב"ם ובין כל הני דלעיל. וא"כ י"ל דלכך השמיט הרמב"ם דין זה דאין מקבלין, דהא בזה"ז אין נוהגת דאין כאן מלך, ולימות המשיח, שעת גדלות ישראל הוא כמו ימי שלמה המלך, וכבר כתב הרמב"ם בפ"ג מהל' איסורי ביאה הל' ט"ו, "לפיכך לא קבלו ב"ד גרים לא בימי דוד ולא בימי שלמה וכו', ובימי שלמה שמא בשביל המלכות והטובה הגדולה שהיו בה ישראל חזרו", וא"כ בימות המשיח, שאין ימי גדלות ישראל כמוהם, אין מקבלין גרים משום אומה ולא בלבד מעמלק, וא"כ לא נוגע למעשה, וכמו שאיתא ביבמות דף כד: "ת"ר אין מקבלין גרים לימות המשיח, כיוצא בו לא קבלו גרים לא בימי דוד ולא בימי שלמה", ומבואר שתלוי זה בזה, וא"כ כיון שהביא הר"מ שבימי דוד ושלמה לא קבלו, בימות המשיח נמי לא יקבלו, וא"כ שוב אין צורך להביא הא דאין מקבלין גרים מעמלק:

סימן ה'

וכל זה איננו שוה לי

א) הכלי חמדה [פר' שופטים אות ו'] תירץ: "מבואר בדברי חז"ל [מגילה טו.] דהמן הי' עבדו של מרדכי, ומסתמא עשה מרדכי כדת כשקנאו שמל אותו לשם עבדות, ועל כרחך הרי הוא כישראל ונפקע ממנו יחס עמלק, וא"כ הרי אינו כלל מזרע עמלק. ודוחק לומר דלא הניח למול ולטבול את עצמו דא"כ מרדכי לא היה מחזיקו. ובאמת נראה דגם דעת הירושלמי דהמן היה לו דין עבד גמור, דעל פי זה מובן בפשטות דברי הירושלמי ביבמות פרק כיצד [ה"ו], דמקשי מהא דקרי ליה להמן 'בן המדתא', "וכי בן המדתא היה", ובמפרשים נדחקו דמנא ליה דלא היה בן המדתא, ולהנ"ל י"ל דהקושיא היא דהרי בעבד כ"ע מודים שאין לו חייס, ואיך קרי ליה בן המדתא, וע"כ דדרך הקרא לדבר כלשון בני אדם, אע"ג דאין לו חייס בעצם וכו'. ולפ"ז י"ל הא דאמרו חז"ל דמבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק א"ש וכו', דשאני בני המן כיון דהמן היה עבד, הרי הבנים לא היו מתיחסים אחריו כלל, וא"כ לא היו מזרע עמלק כלל, ושפיר קבלו אותם להתגייר".

והנה הא דהביא ממגילה, איתא ביתר ביאור בילקוט שמעוני באסתר סי' תתרנו, "אמר ר' אלעזר א"ר חנינא מאי

דכתיב 'וכל זה איננו שוה לי', מלמד שכל בית גנזיו של המן הרשע היה חקוקים על לבו, ובשעה שהוא רואה את מרדכי אומר, 'כל זה איננו שוה לי'. וכי משום דרואה למרדכי יושב בשער המלך אומר 'כל זה איננו שוה לי', כדר' חסדא, דאמר ר' חסדא זה בא בפרוזבולי (רש"י - מרדכי בא בטענת עושר) וזה בא בפרוזבוטי (והמן בא בטענת עוני). פעם אחת נתן המלך ממון, ושגרם בראשי גייסות לכבוש את המדינות, נטל המן ממון שלו ואכלו ולא נשתייר לו ממון, כשבא להוציא על בעלי מלחמה לא היה בידו כלום, אבל מרדכי חצי של ממון היה בידו, בא המן אצל מרדכי, אמר לו הלויני ממון זה שבידך אמר לו אין אני מלוך אלא א"כ תמכור נפשך לעבד לי, קבל על נפשו והלוהו, וכתב לו, הרי המן עבדו של מרדכי זבין נפשיה בטלמי דנהמא (שמכר המן את עצמו למרדכי בככר לחם), היננו דאמר ליה מרדכי להמן, עבדא דקנה נכסי עבדא דמאן נכסי דמאן", ומזה נראה שהיה לו קנין הגוף, דאם לא הוי אלא למעשה ידיו, וכפועל בעלמא, לא אמרינן מה שקנה עבד קנה רבו.

ובספר מנות הלוי הנ"ל עה"פ 'וכל זה איננו שוה לי', הביא לשון השטר של המן מתוספתא דתרגום: "אנא המן בר המדתא דמזרעית אגג שדר יתי מלכא אחשוורש וכו', ולא יכלית למיפק מן תחות ידוי עד דאזדבנית ליה לעבדא, ואי מעכבנא מלהיוי ליה עבדא, או דילמא לית אנא מודה דאנא עבדיה, או דלמא מסרב אנא למיפלח ליה יומא חד

בשבתא כל ימי חיי ובני ובני בני עד סוף כל יומיא וכו',
יתנסח אע (יקצץ אילן) מן ביתי, וזקוף יתמחי עלוהי
(ותליתי עלי), וקבלית אנא המן בר המדתא דמזרעית אגג,
למיהוי עבד פלח למרדכי יהודאה, ככל מה דכתיב באיגרתא
הדא ברעותי ובצביון נפשי".

ב) אבל באמת דבר זה, שהיה להמן דין ישראל וחייב במצות
כאשה, קשה להולמו, והפסוקים והמדרשים בפשטות מורה
שלא כזה. והרב כל"ח בעצמו הק' לפי"ז דא"כ אין קיום
מצות מחיית עמלק בהריגת המן, ואיתא במכילתא שם
להדיא "מחה תמחה זה המן", וכן נראה מכל המפרשים
שהיה קיום במצוה זו, וע"כ נראה שבוודאי אין לו דין ישראל
בכלל, ואע"פ שיש קנין הגוף.

והוא, דהא המן מכר את עצמו וכמו שמבואר
במדרשים הנ"ל, ואיתא ביבמות דף מה: "הלוקח עבד מן
העכו"ם, וקדם וטבל לשם בן חורין קנה עצמו בן חורין, מאי
טעמא עובד כוכבים גופא לא קני ליה, מאי דקני ליה הוא
דמקני לישראל, וכיון דקדם וטבל לשם בן חורין אפקעין
לשעבודיה וכו', א"ר אויא לא שנו אלא בלוקח מן העכו"ם
אבל עכו"ם גופיה קני", הא מבואר דהיכא שלקח מן העכו"ם
לא קנה גופו של העבד עד המילה וטבילה, אבל היכא שמכר
עצמו קנה את גופו אפי' בלי שום מילה וטבילה, וא"כ יש
בו דין של מה שקנה עבד קנה רבו, אע"פ שיש לו דין גוי
גמור, וכמבואר במנ"ח מצוה שמ"ז אות ב' וג', ואע"פ דפריך

ר' אחא ביבמות שם "אימא בכספא וטבילה", (והוא דאפי' במכר את עצמו לא קנה גופו עד הטבילה), והגמ' הניחו בקשיא, עם כל זה המח' ביו"ד [סי' רס"ז] פסק כוותיה דרב אויא, ובכס"מ [ריש פ"ט מהל' עבדים] כתב דכן ס"ל להרי"ף והרמב"ם.

וא"כ המן שמכר את עצמו יש לו דין גוי גמור, אע"פ שיש למרדכי קנין הגוף בו. ומה שהק' הכל"ח, "ודוחק לומר דלא הניח למול ולטבול את עצמו, דא"כ מרדכי לא היה מחזיקו", וכוונתו להא דאיתא ביבמות דף מח: "הלוקח עבד מן העכו"ם ולא רצה למול, מגלגלין עמו עד י"ב חודש, לא מל חוזר ומוכרו", וכן פסק' הרמב"ם [הל' עבדים פ"ח הל' י"ב], וא"כ אסור היה לקיימו. אך באמת איתא שם קודם לזה, "ת"ר מקיימין עבדים שאינם מלין דברי ר' ישמעאל, ר"ע אמר אין מקיימין", וא"כ י"ל דמרדכי סבר כר' ישמעאל דמקיימין, ומשום הכא היה מחזיקו אע"פ שלא מל.

א"נ י"ל ע"פ מה דאיתא שם, "שלח רבין משמיה דר' אילעאי וכל רבותי אמרו לי משמו, איזהו עבד ערל שמותר לקיימו, זה שלקחו רבו ע"מ שלא למולו", ואוקמי' הגמ' אפי' כר"ע וכן פסק הר"מ שם. וא"כ י"ל דהכא התנה עמו שלא למול. אלא דזה דוחק, דבהמדרש הנ"ל הביא כל ההשתלשלות הדברים, ולא הביא שיש תנאי כזה בכלל.

וע"כ נראה בשיטת מרדכי הצדיק ע"פ כל הנ"ל, דבאמת סבר כר"ע דאין מקיימין, וסבר טעמא דמילתא היא

כמוש"כ הריב"ן [הובא בתוס' שם ד"ה אין מקיימין] שלא ינסך יינו, אלא דכיון דאסור לקבל גרים מעמלק, וכמו שאיתא במכלתא דידן, א"כ אסור נמי לעשות אותו עבד שיש לו דין ישראל, ממילא לא מל אותו. אלא דא"כ יש חשש של יין נסך, וי"ל דלכך העבדות לא הוי אלא שיעבוד אותו פעם א' בשבוע, וכמו שאיתא בנוסח השטר הנ"ל "דלמא מסרב אנא למיפלח ליה יומא חד בשבתא", וכן בילקוט מעם לועז כשהביא מד' זה כתב, "שאמר לו מרדכי אם אתה מסכים למכור עצמך לי לעבד שתעבוד אותי תמיד יום אחד בשבוע וכו'" עיי"ש, ובאמת לא מובן כלל אמאי לא הוי העבדות אלא לפעם א' בשבוע, אבל ע"פ הנ"ל א"ש דאם היה בביתו בכל יום והיה דר בו, יש חשש יין נסך, אבל השתא שאינו בא כי אם פעם א' בשבוע, לא גרע מסתם פועל, דבוודאי אין דין שלא לקיימו בשביל חשש זה, אלא יזהר שלא ינסך יינו, וא"כ ה"נ יכל ליזהר, ודוק.

ג) עוד נראה לבאר איך היה מרדכי מחזיקו באופ"א, דסבר כר"ע, אבל לא כהריב"ן, אלא כמוש"כ הר"י בתוס' שם, ד"טעמא דר' עקיבא לפי שצוה הקב"ה לאברהם למול עבדיו, לכך אסור לקיים שאינם מולין". והוא שיש מצוה על האדון למול את עבדיו, והוא חיוב גמור כמו החיוב למול את בנו. והנה הרחיד"א בדברים אחדים דרוש כ"ד כתב בזה"ל, "וטעם דגזר הקב"ה שלא יקבלו גרים מעמלק, אפשר לפי

שהיתה המילה מאוסה בעיניו, ואמרו ז"ל [הובא ברש"י פר' כי תצא פרק כה פסוק יח] שהיה חותך המילות וזורקן כלפי מעלה ואומר טול מה שבחרת, לכן מדה כנגד מדה לא יזכה להיות גר ע"י מילה, ואפשר שזה כונת הכתוב, 'ויזנב בך כל הנחשלים, ואתה עיף ויגע ולא ירא אלקים', וה"ק 'ויזנב' שחתך המילות כמו שאמרו ז"ל, 'ואתה עיף', ועי"ז 'ולא ירא אלקים', עמלק לא יזכה להתגייר ולהיות ירא אלקים". ולפי"ז נראה לומר שכל הדין שאין מקבלין גרים מעמלק, הוא שאין מלין עמלקים, שהם מופקע מתורת מילה לגמרי, וא"כ בעבד עמלקי וכמו נידון דידן, אין מצוה בכלל על האדון למולו, שאין לו שייכות בכלל לפרשת מילה.

א"נ י"ל לפי שיטת הר"י, שלשיטתו אין הדין דאין מקיימין שצריך להיות ישראל, אלא שצריך מילה, משום שיש מצוה על האדון, א"כ י"ל שהוא מל ולא טבל, ופסקינן [יבמות מו. ובר"מ הל' איסורי ביאה פ"ג הל' ו'] לעולם אין גר עד שימול ויטבול, וא"כ לא הוי ישראל אע"פ שמל. ואל תק' לפי"ז, דאם תשאר גוי לעולם אינו אלא כגבנוני מהול, שאע"פ שמל הרי הוא כערל, דכבר כתב הרשב"א ביבמות דף עא. דשאני היכא שמילתו לשם יהדות, עיי"ש. וכתב אלי הרב ב"צ, דלא אמרינן כן אלא היכא שדעתו היה להכנס ליהדות, אז אפי' קודם שכינס בטבילה, עדיין נחשב מהול, אך כאן שלא היה מעולם דעתו לטבול, לא מהני, וצ"ע.

ד) ולפי כל הדרכים הנ"ל אע"פ שיש לו קנין הגוף עדיין יש לו דין גוי גמור, ונפלה תירוצו של הכל"ח הנ"ל. אבל אפי' אם תמצי לומר שהוי עבד גמור, יש לעיין מפני מה תהא מותרת, והא כיון שיש לו דין ישראל א"כ אמאי לא הוי בגדר קבלת גרים שאין מקבלין. והנראה בזה דגדר הדין של אין מקבלין הוא דכיון שישראל הם מועלין מכל האומות, א"כ אסור לישראל לקבל מעמלק גרים, דע"ז הרים קרנו, ויסוד הדין הוא שאסור לעשות שום דבר להרמת קרן עמלק, וא"כ להיות עבד שהוא דבר שפל, אינו אסור בכלל.

אבל עדיין קשה א"ת שהי' להמן דין עבד גמור, מהא דמבואר ביבמות עח: ¹⁹ דבז' עממין היכא שיש דין לא תחיה אי אתה רשאי לקנותם לעבד, וא"כ ה"ה בעמלק כיון שחייב למחותו, וכן הק' העונג יו"ט בהדרוש לפר' זכור. ובשלמא א"ת שאין בו אלא קנין הגוף, אבל אין לו דין ישראל כלל, י"ל דכל האיסור הוא לפקוע ממנו הדין של לא תחיה, שעכשיו אסור להרגו דישראל הוא, אבל בקנין הגוף בלבד אין מניעה לקנותם, אבל להכל"ח דאיירי בעבד גמור, מה יענה לקושיא זו, וע"כ נראה שלא היה להמן דין ישראל, אלא קנין הגוף וכהנ"ל:

¹⁹ עי' לעיל בסי' ב' שהארכתי בדברי הגמ' שם.

סימן ו'

איסור לבא בקהל

(א) בס' מגילת ספר לאווין קט"ו [הובא בעין זוכר להחיד"א מערכת גרים] תירץ: "נראה דכוונת הברייתא היא, שלא יקבלו אותו להתירו לבא בקהל ולישא בת ישראל, אבל אה"נ ישראל הוא לכל דבר".

ודבריו תמוהין דא"כ מהו הביאור בהלשון "אם יבאו מכל האומות שיקבלוהו, ומביתו של עמלק לא יקבלוהו", דהא אי"ז אמת דהא עמוני ומואבי ואדומי ומצרי נמי אסורין לבא בקהל, ובאמת כבר הק' כן הגר"פ פערלא [בביאורו להסה"מ של רס"ג ל"ת רס"ג]. ואפשר דיש להדחיק שדוקא ביתו של עמלק אסורין לגמרי, וזהו דיוק הלשון ביתו, כל ביתו, דעמוני ומואבי הנקבות מותרת, וכן אדומי ומצרי הזכרים והנקבות מותרת לאחר ג' דורות²⁰, ודוקא עמלק לא יקבלוהו כלל.

אבל התמיהה העצומה בדבריו, וכן הק' החיד"א והגר"פ, דהא סיים המכלתא שמשום דין זה הרג דוד את

²⁰ וצ"ל דס"ל להמכילתא כמו פסק הרמב"ם פ"ב מהל' איסורי ביאה ה"א, דפסקינן כלישנא קמא דרבא [יבמות עו.], דלא תתחתן בז' אומות הוא דוקא בגיותן אבל בגירותן מותר, או כשיטת הרמב"ן [מלחמות יבמות כד. מדפה"ר] דאף דיש איסור בגירותן, דוקא להם ולא לבניהם, ולא כשיטת ר"ת בתוס' שם עט. ד"ה ונתינים, דאך בניהם אסור מעולם מן התורה, ועיין כ"ז בב"ש סימן ד סק"א.

הגר העמלקי, וא"ת שגר גמור הוא אלא שאסור לבא בקהל, איך הרגו דוד משו"ז הא ישראל גמור הוא ואינו בכלל מחייה, ושני הגאונים הנ"ל נשארו בצ"ע.

(ב) והנלענ"ד בזה דהנה בחינוך מצוה תקס"א כתב דהטעם דעמוני אסור לבא בקהל אף לאחר שנתגייר הוא, דכיון שהשחיתו והתיעבו להראות תכלית רשעים ונבלותם כמבואר בקרא "אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים", ומראה בזה רוע מזגו ותכלית פחיתותו, ואין עוד בו תקנה להכשיר את עצמו, איש כמוהו איננו ראוי להתערב בעם הקדוש יתברך, עכתו"ד.

והוא דאע"פ שלאחר שנתגייר אמרינן גר שנתגייר כקטן שנולד דמי, ולכאורה אין לו שוב שייכות לאבותיו, כיון דהוא דבר בעיקר טבעו ומזגו, זה בוודאי לא נשתנה וממילא איש כזה א"א להתערב בעם ה', ובמצוה תקס"ב כתב שמטעם זה אסור לדרוש שלומם, ועי' במנ"ח אות ב' דאפי' לאחר שנתגיירו אסור, וזה כהנ"ל דכין שהם רע בעצם אפי' לאחר שנתגיירו לא נשתנה, וממילא אסור לדרוש שלומם ולבוא בקהל.

והנה במצוה תר"ג כתב החינוך שיסוד מצוה זכירת עמלק הוא משום שכל המיצר לישראל שנוי להקב"ה, ובמצוה תר"ד כתב שמזה הטעם מצווין אנו למחות זכרם. ואם זהו הטעם שאינו אלא משום מעשה שעשו אבותיו,

א"כ לאחר שנתגייר שוב אין לו שייכות למעשה זו, דגר שנתגייר כקטן שנולד דמי, אבל א"ת שלאחר שנתגייר עדיין אסור לבא בקהל, על כרחך צ"ל שכל איש מעמלק רע בטבעם. וביאור הדבר הוא, דהא הם לחמו בישראל בשעה שכל האומות יראין ללחום בהם, וכמו שאמרו רז"ל משל לאמבטיה הרותחת, ואין זה אלא משום שכל טבעם מתנגד לישראל בכל כחם, ואפשר להרחיב הביאור ע"פ מה שאמר דודי זקני הרה"ג מוהר"ר גדליה שארר [נרשם בהספר אור גדליהו בדרוש לפורים], שכל יסוד של עמלק הוא מקרה, שאין להם מציאות בעצם וכל מציאותו הוא מציאות של שקר, ומטעם זה איתא במחייה, וא"כ הוא דבר בעצם טבעם ואפי' לאחר שנתגיירו נשאר זה, וע"כ אפי' לאחר שנתגיירו יש חיוב מחייה עליו.

וידידי הרב ב"צ רוזנבערג כתב אלי שזה א"א בשום פנים ואופן, שיהיה ישראל מחויב בהריגה כעמלקי וכו' וכו', והאריך להקשות ולתמוה אלי, אך באמת כל רואה הישר יראה שאין בזה שום תפיסה, דמאי שנא מהא דלא דרשינן שלומם דאסור לעשות עמהם כל דיני גמילות חסד, שמכללין בו המוני מצ"ע, אע"פ שישראל גמור הוא. ולאחר זמן יצא לאור קובץ תבונות [תשרי תשע"ז עמ' תצב], וכתב שם הג"ר הלל זקס זצ"ל, דיש להסתפק בעמלקי שאנס בת ישראל 'שהבן להלכה כשר ויהודי כשר, אבל ר"ל הלא הוא

נצר לעמלק, ואולי נכלל בזֶכַר שלו'. הרי דגם לדעתו ז"ל יתכן לומר דמי שיש לו דין ישראל הוי בכלל מצות מחייה.

וכע"ז שמעתי מהגאון הרב שמואל מרדכי גרסטן שליט"א, בנוגע להדין שכתב הרמב"ם בפ"ב מהל' איסורי ביאה ה"י, "אבל ישראל הבא על הכותית בין קטנה בת שלש שנים ויום אחד, בין גדולה בין פנויה בין אשת איש, ואפילו היה קטן בן ט' שנים ויום אחד, כיון שבא על הכותית בזדון, ה"ז נהרגת מפני שבא לישראל תקלה על ידיה כבהמה, ודבר זה מפורש בתורה, שנאמר [במדבר לא, טז] הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם, וכל אשה יודעת איש למשכב זכר הרוגו", ואיתא ביבמות דף ס: דגירות פחותה מבת ג' כשרה לכהונה מהא דכתיב שם "החיו לכם", וא"כ מבואר דבבעולות אפי' אם נתגיירו עדיין חייב מיתה משום תקלה, דאל"כ כיון שנתגיירו אין ממיתים כולם, ולא רק הפחותים מבת ג', אלא ע"כ הנבעלים לישראל היה חייב מיתה, אע"פ שנתגיירו לישראלים גמורים²¹, וה"נ דכוותיה כיון דעמלק רע בטבעם, עדיין בכלל מחייה הם אע"פ שישראלים גמורים הם.

ג) ואם כנים הדברים א"ש דברי הר"ב מגילת ספר בהמכלתא, דדוד סבר שאין להרגו דהא גר הוא ואינו בכלל מחייה, אבל

²¹ ואע"פ שהתם אפי' בראויות ליבעל היה חייבין מיתה, כבר הקשה כן המגיד משנה על עיקר דינו של הרמב"ם.

"נזכר באותה שעה מה שנאמר למשה רבנו", דאפי' לאחר שנתגיירו אסור לבא בקהל, וע"כ שהם רע בטבעם כנ"ל, וא"כ בכלל מחיית עמלק ולכך הרגו.

אלא לפי"ז צ"ע דמבואר בקרא שסיבת הריגתו הוא משום שהרג שאול, ואין לתרץ כהמשך חכמה והמהר"ח'ן סנג"י (המובא בהפתיחה), שמשום שאין מקבלין גרים דין ב"נ יש לו, וב"נ נהרג בהודאת פיו, דלהנ"ל ישראל הוא. וע"כ נ"ל שדוד המלך ע"ה הוכיח שבטבעו עדיין רע הוא אע"פ שנתגייר, כמו שאמר "איך לא יראת לשחת את משיח ה'", וכן כשהרגו אמר "דמיך על ראשך כי פיך ענה בך לאמר, אנכי מתתי את משיח ה'", דלכאורה יש לעיין אמאי הדגיש שהיה משיח ה', ולהנ"ל א"ש דרצה דוד להביא ראיה שהוא עדיין רע בטבעו ובכלל מחייה, דכל יסודו הוא מקרה כמוש"כ בשם דודי זקני, והוא מהא שהרג את משיח ה', דהא אין דבר המורה על השגחת השי"ת יותר ממינוי איש א' להיות מלך מהקב"ה עצמו, וא"כ כיון שהרגו מוכח שכל יסודו מקרה בהתנגדות גמורה להשגחה. אבל בפשטות י"ל באופ"א קצת, דמהא שלא ירא להרוג שאול מלך ישראל, שהוא דבר שהיה לו לחרוד חרדה גדולה, על כרחק הוא בהתנגדות גמורה לישראל, וכמו שביארנו לעיל, דמוכח שעמלק הם רעים בטבעם מהא שאינם יראים ללחום בישראל, וע"כ דוד הביא ראיה שהנער העמלקי הזה עדיין בכלל האומה הגרועה הזאת ואיתא במחייה.

ואפשר ששני טעמים הללו הוא השני דברים שאמר
דוד המלך ע"ה, "איך לא יראת לשחת את משיח ה'", הוא
בפשוטו מהא דלא ירא מוכח שהוא בהתנגדות לישראל,
אלא הוסיף דוד ביאור לדבריו שכל יסודך אך מקרה כנ"ל,
וזהו מאמרו "כי פִּיךְ עֵנָה בְךָ לֵאמֹר אֲנֹכִי מִתְּתִי אֶת מְשִׁיחַ
ה'", דממה שהתפאר בדבר שהרג את משיח ה' מוכח שלא
האמין בהשגחה כלל, ולא ידע אלא מהסדר מקרה שבעולם,
הקב"ה לישתזבן מהאי דעתא:

בריך רחמנא דסייען

גיטי מרדכי

אסתר ב, ז: וּבְמֹת אֲבִיהָ וְאִמָּהּ לְקַחָהּ מִרְדְּכָי לֹו לְבַת. ואמרו חז"ל (מגילה יג, א) תנא משום רבי מאיר: אל תקרי לבת אלא לבית; דלקחה לו לאשה. וכן אמרו שם, דאפי' לאחר שנלקח לבית אחשורש, עדיין היתו אשתו, (שם ע"ב): כאשר היתה באמנה אתו - אמר רבה בר לימא משמיה דרב, שהיתה עומדת מחיקו של אחשורש וטובלת, ויושבת בחיקו של מרדכי. ועל כן כשנתרצה לילך לאחשוורש ברצון דרשו (שם טו, א): אמר רבי [ירמיה בר²²] אבא: שלא כדת היה, שבכל יום ויום עד עכשיו באונס, ועכשיו ברצון. וכאשר אבדתי אבדתי - כשם שאבדתי מבית אבא, כך אובד ממך.

הן אמנם שהרבה ראשונים כתבו דלאו דברי הכל הוא, ובמחלוקת שנויה, מהא דס"ל לרבא (סנהדרין עד). דהתירא דאסתר היתה משום דהנאת עצמן שאני, וזאת לא היה מותר בגילוי עריות ממש דאשת איש. וראשון לכולם הוא הרמב"ן שכתב, (מלחמת ה' שם דף יח.) "ונ"ל דמאן דגריס באגדה דאסתר אשת איש הואי כדאמרין שהיתה עומדת מחיקו של אחשורש וטובלת ושוכבת בחיקו של מרדכי, ודריש כאשר אבדתי מבית אבא אבדתי ממך, סבר לה כאביו וטעמא דקרקע עולם דההוא טעמא שייך אפי' באשת איש. אבל רבא דפריש משום הנאתו, ליתיה לטעמא אלא בשאר עבירות דפרהסיא, ובגמ' לא דייקנן בה באישות כלל, דלא מסיימא לן ולא סבירא לן אגדתא דרב ירמיה בר אבא דהתם, ויש לומר כדברי בעל המאור ז"ל דנבעלת לנכרי אין שם

²² כ"ה בהרבה כת"י, כת"י מינכן, וכת"י וטיקן, ובשאר כת"י. וכן היה גירסת הרמב"ן כדמוכח לקמן.

מיתה ולא כרת אף על פי שהיא אשת איש, ואף על פי שהוא חייב מיתה משום דאשת רעהו כתיב, הלכך ליכא אלא שאר עבירות בפרהסיא". ולדבריו לא נשמע אלא שלא היה אשת איש כשהיתה נשואה לאחשורש, ר"ל שגירשה מרדכי כשנלקח לבית אחשורש, או עכ"פ גירשה כשהיתה צריכה לילך מרצון, ולכן דייק הרמב"ן 'לא סבירא לן אגדתא דר' ירמיה בר אבא' דייקא, אך אגדתא דר' מאיר ורבה בר לימא סבירא לן שפיר. וכן מצאתי בקונטרס הראיות לריא"ז (שם עד:) – "וכן אסתר נמי כבר גירשה מרדכי, ולא הויא ערוה".

אולם לעומת זה בראשונים הביאו הרמב"ן שלרבה לית ליה כל דרשת ר' מאיר, ולא היתה אשת מרדכי כלל. כ"ה בנימוקי יוסף (שם יח. מדפי הרי"ף) – "ולפי זה לא סבירא ליה לרבה דרשה דאל תקרי לבת אלא לבית, דאם כן הויא ליה ערוה ואפילו להנאת עצמן אסור, אלא סבירא ליה פנויה היתה וליכא איסורא דאורייתא, [ע"ז דף לו ב] דנכרי הבא על בת ישראל בית דינו של שם גזר". וכ"כ הר"ן (פסחים דף ו. מדפי הרי"ף) – "וס"ל לרבה דאסתר לאו אשת איש הוא, דלית ליה לרבה דרשא דאל תקרי לבת אלא לבית". וכ"כ הר"ן בכ"מ. ומשם הובא בבית יוסף (יו"ד סי' קנז), ובט"ז (שם סק"ו). [וע"ע בשו"ת חתם סופר יו"ד סי' קסג שהביא הרמב"ן באופ"א קצת – "וקושיא דאסתר עריות הוה, בלא"ה לא קשה כ"כ, כמ"ש רמב"ן שם דלא ברירא כ"כ דאסתר היתה אשת מרדכי, דדרשא דאל תקרי לבת אלא לבית, דרש אגדה היא ואין לבנות בנין עליה". הרי דס"ל שכוונת הרמב"ן דאליבא דכ"ע אינו אלא דרש ואין למידן ממנו. אבל מלשון הרמב"ן ושא"ר לא משמע כן אלא דס"ל דנחלקו בזה אב"י ורבה. אמנם עי' בנימוקי יוסף [שם יז: מדפי הרי"ף] "וא"ת אמאי לא מקשה אסתר גילוי עריות היא...ל דלא ברירא ליה דרשה דאל תקרי לבת אלא לבית", משמע קצת כדברי החתם סופר, וע"ע בדברי הרשב"א דלהלן].

וכן הרבה מרבותינו בעלי הפשט ס"ל דכוונת הכתוב כפשוטו. כמו הרלב"ג – "לגדלה כאלו היתה בת", והרשב"ם – "שגדלה ויהי לה לאומן. דוגמתו: ותביאהו לבת פרעה ויהי לה לבן". ובאבן עזרא הגדיל לעשות, וכתב שכוונת חז"ל לא היו אלא על מחשבת מרדכי – "לולי שהיתה בתולה לא היה מרדכי מסכן בה, כי לא יסמך על מעשה נס²³. אולי דרש לבית, שהיה במחשבתו בעבור יופיה לקחתה לאשה", ובנוסח שני כתב – "ובעבור מלת לקחה דרש יחיד²⁴ כי לקחה לבית, אולי על מחשבת מרדכי דרש הדורש". אך אפי' א"ת שיש לדחוק כן בכוונת הגמ', עכ"ז זה לא יצדק על שאר הדרשות הנ"ל שהיתה עומדת וטובלת ושעכשיו אבד ממרדכי.

ועכ"פ - יהיה איך שיהיה – כן ס"ל להני תנאי ואמוראי הנ"ל במגילה, שאסתר היתה אשת מרדכי. וכאמור דרש חז"ל "שבכל יום ויום עד עכשיו באונס, ועכשיו ברצון. וכאשר אבדתי אבדתי - כשם שאבדתי מבית אבא, כך אובד ממך", וכפי' רש"י שם (ד"ה אבדתי ממך): ואסורה אני לך, דאשת ישראל שנאנסה מותרת לבעלה, וברצון אסורה לבעלה. ולזה הקשו בתוס' (ד"ה כשם שאבדתי) "וא"ת אמאי לא היה מגרשה, ותהא מותרת להחזירנה". וכן הקשו בסנהדרין (עד: ד"ה והא). ובתוס' הר"ש משאנץ (כתובות ג: ד"ה ולידרוש) הק' כן על שם ר"ת – "וקשה לר"ת²⁵ אמאי תאבדה אסתר

²³ בעניי איני מבין כוונתו בזה. ואולי ס"ל שאסתר נשלחה לבית אחשוורש ע"י מרדכי מרצונו, וכיון שאחשוורש רצה ליקבץ אליו נערות בתולות דוקא, היתה זה סכנה לשלוח בעולה. אך לא מצאתי גילוי לזה במפרשים, וצ"ע. שו"ר מש"כ האב"ע בעצמו [שם פסוק י] שי"א שמרדכי ציוה אותה שלא להגיד את עמה כדי שתלקח לבית אחשוורש, ונראה שלפי זה הפירוש כתב מה שכתב כאן. אמנם האב"ע בעצמו שם כתב פי' אחר לעיקר, כדי שיכול לאכול מאכל כשר. ועי' עוד הנוסח בנוסח שני.

²⁴ נראה דכוונת האב"ע לרמז ג"כ כנ"ל דדרשת ר"מ לאו דברי הכל הוא אלא דעת יחיד.

²⁵ הנה עי' בתוס' בסנהדרין שם ובכתובות כאן ובהרבה מקומות בראשונים, שהתיר ר"ת אשת איש שנבעלה לעכו"ם ונתגרשה, להנשא להעכו"ם אחר

ממרדכי כשיתרצה, יגרשנה מרדכי ואח"כ מותרת לו אע"פ שנבעלה, דמחזיר גרושתו אינה אסורה אלא אחר שנשאת דוקא, אבל זינתה בלא נשואיה מותר כדמוכח בסוטה פ' היה מביא י"ח ע"ב, הכל שוין שאינו מתנה לא על קודם שתתארס ולא על אחר שנתגרש". ר"ל כיון דאיסור של מחזיר גרושתו אינו אסור בזנות בלא נישואין, וא"כ בזנות דאחשוורש – דאינו בתורת קידושין – לא יאסר על מרדכי, ויכול להחזירה, משא"כ אם היא תשאר אשתו ותזנה ברצון נאסר עליו אפי' ע"י ביאת גוי.

ובמהרש"א כתב על דברי תוס' אלו (סנהדרין שם): "וה"ה דהוה מצי להקשות למה לא גירשה מרדכי כדי שלא תעבור על איסור אשת איש, וכל"ה הקושיא במרדכי ישן, וק"ל". ואף שלא מצאתי כן במרדכי ישן, כך מצאתי בתוס' ביומא דף פב: - "ותימה כיון דאיכא איסור מיתה בביאת עכו"ם, למה לא גירש מרדכי את אסתר בשעה שבאתה להצלת כלל ישראל". ועכ"פ צ"ב קצת למה לא הקשו כן התוס' כאן. ואף דלכאורה י"ל דאה"נ, אך כיון שמפורש כאן שאסתר מתלונן על אבידתה ממרדכי, מצאו התוס' מקום לגבות את חובם,

שנתגייר, מטעם דביאתו כביאת בהמה, ואינו אוסר לבעול. והק' עליו ריב"ם דמכמה מקומות מבואר דאף ביאת נכרי אוסרת א"א לבעלה, ואחד מהם כאן באסתר שנאבד ממרדכי, וא"כ אם נאסרה לבעול נאסרה לבעול. וכתב בתרומת הדשן סימן ריט: "דלכאורה משמע מן התוס' ואשירי דר"ת לא מחלק בין בועל לבעל, וסבר [דלבעל] אינה אסורה ע"י ביאת נכרי. אמנם נראה דהיה דוחק גדול לומר דר"ת לא הרגיש בכל אותן ראיות המפורשות במתני' ובתלמוד דאסורה היא לבעלה ע"י ביאת נכרי, וטפי אית לן למימר דמודה ר"ת דאסורה לבעלה ואף על גב דחשיבה כביאת בהמה הנ"מ לענין איסור דבועל, משום דלגבי נכרי לא שייך איסור כמו לגבי בהמה". הרי שנסתפק בדעת ר"ת, אם ביאת עכו"ם אוסרה על בעלה. ולכאורה מכאן ראייה דמודה ר"ת דע"י ביאת נכרי נאסרה א"א לבעלה, דניחא ליה דע"י ביאת אחשוורש תאסר למרדכי, ורק ע"י גירושין ניתר. אך אולי י"ל שר"ת היה מביא ראייה בזה לשיטתו, דע"כ א"א לסמוך על אגדה זו, דממ"נ א"א ליישבה כיון דבלא"ה יש עצה לישאר מותר, וא"כ אין להביא ראייה מכאן נגדו, וכעין דברי הרשב"א דלהלן, ודוק.

והק' כאן. עכ"ז עמדו על כך רבותנו האחרונים, וכמו שנתבאר להלן.

והדרן לדברי התוס', וז"ל בתירוצם (במגילה שם): "ו"ל לפי שכל מעשה הגט הוא ע"פ עדים, והיה ירא פן יתפרסם הדבר למלכות". ובלשון הר"ש משאנץ (שם) – "ותירץ ר"י שלא היה רוצה לגרשה, לפי שגט צריך עדים והיה ירא פן יודע הדבר למלך". הרי שתירצו שכיון שצריך עדים, היה ירא שיתפרסם ע"י עדים שהיה אשתו, ויחרה לאחשוורש ע"ז, ומי יודע אחרית דבר. ובתוס' יומא הנ"ל כתב בזה"ל: "ו"ל היה ירא פן יודע הדבר למלך, ויתפרסם על ידי גט שהיתה אשתו", וכע"ז בתוס' סנהדרין שם "ו"ל דלא היה רוצה לגרשה, שהיה ירא פן יודע למלך". ומדבריהם אולי יש ללמוד דלאו דוקא ע"י עדים יתפרסמו רק שאולי יצרך סופר, או שע"י השליח שמביא לה יתפרסם כיון שהוא דבר מחודש, חברך חבא אית ליה, או שאולי יראו אותו איזה ממשרתיה ביד אסתר. אך בפשטות כוונתם כמו דברי שאר התוס' הנ"ל.

והרבה יש לדון בתירוצ זה. וראש כולם הוא דברי הרשב"א במגילה שם, וז"ל: "ואינו נכון בעיני, ויכתוב [לה] בכתב ידו שהוא כשר דאורייתא וטוב היה לו לעשות כן, דהא אסתר היכי עבדה הכי, דהשתא ברצונה נבעלת ותהרג ואל תעבור, ואלו היה מגרשה בכתב ידו לא היתה עוברת על אסור עריות החמור ולא היתה נאסרת למרדכי, אלא שדברי אגדה הן ואין משיבין עליהן". הרי שהקשה הרשב"א שאין גט צריך עדום ופרסום כלל מן התורה, דהרי כתב ידו בגט מותר בלי שום עדים. וכל זאת הוקשה לו עד שהחליט שדברי אגדה הן ואין משיבין עליהן. וע"ז כתב בחת"ס (גיטין ג:) – "ואני אומר רבותא למידחיה דברי רבותינו, ועי' תוס' ס"פ בן סורר ומורה פלפולא רבא באגדה זו לדינא, ולא דחאו כלאחר יד". ואף הנודע ביהודה - אף שהאריך שאין מתיישבין באגדה - כתב על דברי הרשב"א אלו (מהדו"ת יורה דעה סי' קסא) – "נלע"ד יישוב על קושיית הרשב"א, ולא שאני מתיישב

בדברי אגדה אלא שהוא דבר הנוגע לדינא". ואף אנו נלך בעקבותיהם.

וכוונת הרשב"א להא דתנן (גיטין פו.): שלשה גיטין פסולין ואם נשאת, הוולד כשר, כתב בכתב ידו ואין עליו עדים...הרי אלו שלשה גיטין פסולין, ואם נשאת הולד כשר. רבי אליעזר אומר, אף על פי שאין עליו עדים אלא שנתנו לה בפני עדים, כשר. הרי דלת"ק ל"צ עדים מדאורייתא אלא מדרבנן. ור"א ס"ל דצריך עדי מסירה ואז כשר אפי' מדאורייתא. וא"כ לכאורה כוונת הרשב"א דלת"ק גט גמור מן התורה, וא"כ הו"ל למרדכי לגרשה. וא"ת עדיין פסול מדרבנן, מי ימר דאז כבר גזרי רבנן בזה, וכ"כ בשו"ת דברי יואל (אה"ע סימן קיח) "ומה שנתקשה בישמח משה במה שכתב הרשב"א שאם היה מגרשה בכת"י לא היתה נאסרת עליו, הלא כיון שעכ"פ מדרבנן הגט פסול, ג"כ היתה נאסרת עליו, לפענ"ד כיון שאינו אלא גזירה דרבנן יכול להיות שבזמנה של אסתר עדיין היה קודם הגזירה".

אמנם רבותינו האחרונים כתבו יישובים אחרים לזה, ולע"ע אדון בחד גוון שנקטו בתירוצם, ואולי בעזהש"ת לשנה אחרת ארחיב היריעה בעוד תירוצים בענין זה:

עדי מסירה כרתי או עדי חתימה כרתי

כתב בעיון יעקב (על העין יעקב מגילה שם) – "התוספות אזלי לשיטתייהו - בגטין דף ד. ד"ה דק"ל הלכתא כר"א בגטין - ואי ליכא עידי מסירה אינה מגורשת כלל, ודלא כחידושי הרשב"א שהניח דברי תוספות בתמיה ע"ש". וכן בחתם סופר מסכת גיטין דף ג: - "הנה בפ"ק דמגילה דרש

ר"מ ותהי לו לבת לבית, והקשו תוס' מ"ט לא גרשה מרדכי ותנצל מכאשר אבדתי אבדתי, ותי' משום שצריך עדים ויודע למלך, והקשה רשב"א הא כתב בכתב ידו ואין עליו עדים כשר מן התורה, נתכווין להנ"ל דאפי' לר"מ דתני בת בית, הא לר"מ סגי בחתם ידו. מיהו לתוס' לק"מ, דס"ל לר"מ נמי אין דבר שבערוה פחות משנים, ולא סגי פחות מב' עדי מסירה". ובחי' חתם סופר למגילה מכתב יד כתב - והרב הגדול מה"ו מרדכי טאסק זצ"ל היה רוצה לתרץ שזה היה קאמר ר"מ לעיל יג. אל תקרא בת אלא בית וזו אשתו, והנה ר"מ לשיטתו ס"ל שעדי חתימה כרתי". והק' ע"ז החתם סופר: "אבל אליביה דרש"י לא אתי שפיר תירוצו, דרש"י ס"ל גיטין ג: שכתובת ידו הוה כמו חתימת עדים לר"מ, וא"כ קשה קושיא הנ"ל".

הנך רואה שזה אומר בכה וזה אומר בכה, וטעם הדבר שיש מבוכה בראשונים בביאור הדין הזה. ואנסה לבאר דברי הראשונים בזה, ועי"ז יתבאר דבריהם:

א - שיטת רש"י בזה קודם חזרתו. ברש"י על המשנה הנ"ל כתב (פו. ד"ה ואם ניסת), "האי תנא לאו כרבי מאיר סבירא ליה דאמר עדי חתימה כרתי דלרבי מאיר הוולד ממזר²⁶, ולאו כרבי אלעזר סבירא ליה דאמר עדי מסירה כרתי, דהא פליג רבי אלעזר בסיפא, אלא כיון דכתב ידו הוא, וכתב ונתן קרינא ביה, ואף על גב דליכא עדי מסירה כשר מדאורייתא". נמצא לפי דבריו דמ"ד דס"ל דכתב ידו מהני דאורייתא, לאו ר' מאיר ולא ר' אלעזר היא דלשניהם צריך ב' עדים מדאורייתא או בכתיבה או במסירה, רק תנא אחרת הוא דס"ל דוכתב לאו חתימה הוא כדס"ל לר"מ, דאז היה מפורש דצריך חתימת עדים, ולא היה מהני כתב ידו, וגם לא ס"ל דתמיד צריכים עדי מסירה כר"א, רק ס"ל דוכתב ר"ל שהבעל כותב בעצמו, ובזה בלבד סגי. ועפ"ז א"ש דברי

²⁶ ברש"י לפנינו כאן יש הוספה, ומוכח מתוס' ותוס' הרא"ש דלא היה כתוב ברש"י שלפניהם, וכמוש"כ הב"ח, וכדלהלן.

הגר"מ טאסק הנ"ל, דלא יתכן קושיית הרשב"א רק לשיטת תנא זו, אך לר"מ צריך עדים ולא מהני כתב ידו, וא"כ כיון דכל יסוד דרשות אלו מיסודו של ר"מ הם, לא מהני כתב ידו, ושפיר כתבו התוס' דכל מעשה הגט ע"פ עדים הוא לר"מ. אמנם יפה השיג החת"ס דלא יתכן זאת רק לשיטה זו, אך לשאר שיטות הקושיא במקומה עומדת.

ב – שיטת רש"י לאחר חזרתו. כתב ברש"י שם ד"למאן דמוקי לה בגמ' כרבי מאיר, איכא למימר דכתב ידו כמאה עדים דמי²⁷. וכתב בחי' ר' נחום (אות עו), דמשמע מדבריו דמטעם הודאה קאתי, דהודאת בעל דין כמאה עדים דמי²⁸. וביתר ביאור כתוב בחידושי הרשב"א (יבמות לא:), "דלעולם אין קדושין בפחות משנים כדילפינן דבר דבר מממון, ואפי' כתב בכתב ידו נמי כדמשמע בקדושין פרק האומר [סה: משום דקא מחייב לאחרני, ובגטין דמהני כתב ידו הוי טעמא או משום דלא מחייב לאחרני", עכ"ל הנצרך לענינינו. הרי דהרשב"א למד מהסוגיא דקידושין שם, דאיתא דאפי' כששניהם מודים אינם קדושין בלי עדים, ופריך הגמ' שם: "מאי דעתך, דילפת דבר דבר מממון, אי מה להלן הודאת בעל דין כמאה עדים דמי, אף כאן הודאת בעל דין כמאה

²⁷ עי' בהערה לעיל דמתוס' (שם ד"ה שלשה), שהק' על רש"י דאיכא בגמ' דאוקמי כר"מ, מוכח דלא היה כתוב כן ברש"י שלפניהם. וכן בתוס' הרא"ש הביא כן מרש"י בתשובה, ובמהדורת עו"ה גרס כן בתוס' נמי, מוכח נמי דלא היתה זאת גירסתם ברש"י. ובב"ח בהגהותיו כתב ג"כ דאינה מפירש"י המקורי, וז"ל "הגה"ה היא, ומתוס' ריש פ"ק לקחו לפרש כן". וכוונתו להתוס' בדף ג: ד"ה שלשה. אך לפמ"ש להלן דדייקו בתוס' שאין כוונתו שוה לפירש"י, א"א לומר כן. ויותר נראה לשער שניתוסף מתלמיד אחד ע"פ דברי רש"י בתשובה, דבתוס' הרא"ש הביאו כן: "ורש"י פי' בתשובה דמודה ר"מ בהני דאין הולד ממזר, דהוה ליה כתב ידו במקום עדים", הרי דפי"ז גופא כתב רש"י בתשובה, ורוחק לומר דכתבו אותו כהג"ה סתם, וזכה לכיון לדברי רש"י עצמם, אלא ודאי כדאמרן. ועי' בחידושי רשב"א דהביא כן מרש"י בפירושו, מבוואר דכבר היתה זאת לפניו, וא"כ הגה"ה קדומה היא. (דאין לומר דרש"י עצמו הגיהו לאחר מכן, דאיך שייך לומר דבמקומו של רש"י בצרפת, לא היה לפניהם, ובספרד ארצו של הרשב"א היה לו, יציבא בארעא וגירורא בשמי שמיא).

²⁸ והביא ראיה לזה מדברי רש"י ביבמות (ל: ד"ה כתב).

עדים דמי. א"ל, התם לא קא חייב לאחרני, הכא קא חייב לאחרני". ופרש"י דבקיודשין היא נאסרת בקרוביו, וא"כ ע"י הודאתו נתחייב אחרים, וע"כ אינו נאמן. וא"כ מבואר דאפי' כשהצריכה התורה עדים, הודאתו מהני, אם רק הוא נתחייב. וא"כ בגיטין ס"ל להרשב"א דהודאה מהני, דמי נתחייב, הרי כבר אסורה היא בכל קרוביו. אמנם לכאורה קשה ע"ז מדברי התוס' (גיטין ד. ד"ה דקיי"ל) שכתב דהודאה לא מהני בגירושין, דע"י הודאתו נאסרת בכהן.²⁹

ובחת"ס גיטין הנ"ל כתב "דפסול כהונה לא הוה חב לאחרנא, דאם לא תרצה להנשא לכהן, מי יכרחנה להנשא לו כמ"ש רשב"א [בקיודשין] שם". נראה דבא לתרץ קושיא זו, דהחת"ס כתב דטעמו של הרשב"א הוא משום דמי יימר שהיא רוצה לינשא לכהן, שיהיה זה בכלל חוב. והאמת אגיד, כי לכאורה בדברי הרשב"א שם מבואר להיפך, דבתחלה קושייתו הוא, "אי הכי גר וגירות, וא"נ מי שאין להם קרובים שיאסרו מחמת קדושיהן, דלא מחייבא לאחרני, נימא הודאת בע"ד כמאה עדים". וע"כ מהדר הרשב"א אטעם דאסר אכ"ע כהקדש, "ואין לך מודה שנתקדשה שאינה מחייבת אחרים". ומזה משמע דהרשב"א ס"ל דבעצם הא דנאסרת לקרובים הוי חוב, אע"פ דאין מי שיכריחנה להנשא להם. ואחר כן הקשה דשניהם – ר"ל איסור לקרובם ולכו"ע – לא הוי חוב גמור כיון ד"כאן שאין לשום אדם זכות עליה ואין אדם זוכה בה אלא מדעתה מאי חב לאחרים איכא", ר"ל כיון שהיא שלט על עצמה, אין זה נקרא חב לאחרני, וכסברת החת"ס. ותי' "וי"ל דגבי ממון דאי לאו דכתב רחמנא אשר יאמר כי הוא זה, דמיניה גמרינן הודאת בע"ד, הו"א דלעולם לא מיקיימא מלתא אלא בסהדי משום דכתיב ע"פ שנים עדים או שלשה עדים יקום דבר...אלא דאתא כי הוא זה וגלי לן דיקום דבר במקום דאיכא חובה לאחרני

²⁹ ועי' בתורת גיטין סי' קל סק"כ, שהק' כן, ותי' דכוונת הרשב"א משום דבידו לגרשה, לא הוי כחב לאחרני. ולכאורה אינו במשמע דא"כ הו"ל דאינו בידו, ולא דאינו חב לאחרני.

כתיב, והלכך עריות דכתיב בהו דבר, על כרחין לצד ממון שיש בו חובה הוקשו, ולא לצד ממון שאין בו חובה, ולומר דלא מקיימא להו מלתא אלא במקיימי דבר, ומשום דאית בהו כעין חוב לאחרניי אקשינהו לצד ממון דאית ביה חובה, ולא שתהא חובתו של זה כזה דזה חב ממש וזה אינו חב ממש כדאמרן³⁰. הרי דס"ל להרשב"א בדבדבר שבערוה אינו צריך להיות ממש חב לאחרניי, ודי בחב כזה אף דאין מי שיכריחנה, ואז הוקש להממון דכי הוא זה, וא"כ בגיטין לכאורה יהיה חב לאחרניי, כיון דנאסרה בכהן בזה, ודלא כהחת"ס. ואפי' את"ל כדברי החת"ס, עדיין קשה בדעת רש"י, דס"ל בקידושין דאיסור קרובים הוי חוב, א"כ למה בגט מהני הודאתו.

וצ"ל לשיטת הרשב"א ורש"י דס"ל כמוש"כ החלקת יואב (אה"ע סי' ו) להקשות על התוס', דאיזה חוב יש בזה, הלא בעודה אשת איש ג"כ היה אסור בכהן, ואיזה התחייבות פעל הגט. ותוס' ס"ל דא"צ להיות בפועל עכשיו התחייבות, ודי כיון שע"ז כשמת בעלה תהא אסורה, ובלא גט היתה מותרת, נקרא שפיר חב.

אך באמת י"ל דאף הרשב"א מודה בעצם לתוס' דהוי חב לאחרניי, רק בזה חלק קידושין מגירושין, דבקידושין בעצם הוי חב להאשה כיון דאסור לה אכ"ע כהקדש, אך בגירושין אם היא כבר נאסר לכהן, כמו זונה וכיו"ב, לא הוי נתחייב לאחרים³⁰. ולפי"ז צ"ל ולדחוק לשיטת רש"י ורשב"א, דכל מה דהכשיר במשנה כת"י, הוא בזונה ושאר פסולי כהונה, וא"ש כאן שהק' כן הרשב"א, דאסתר הרי היתה נבעלת לאחשוורש באונס קודם לכן, ונבעלת לנכרי פסולה לכהונה, וא"כ כת"י מהני, וכע"ז כתב החת"ס שם.

ובחת"ס (גיטין ג:) כתב ע"פ תירוצו זה: אבל היכא דבאמת חב לאחרניי כגון שאין לו בנים ויש לו אח, דאם ימות בלא

³⁰ וכ"כ בקהלת יעקב (קידושין סי' מז אות ג), דלהתוס' בזונה לא הוי חב לאחרניי.

בנים תתיבם לו על כרחא, וע"י גירושין מחייבים להאח ההיא, מודה רשב"א דבעינן תרי ולא מהני הודאת בע"ד. ומ"מ לא ניחא לרשב"א למימר דמרדכי הכי הוה דלא היה לו בנים והוה ליה אח דהכא כתיב (אסתר י, ג) ודובר שלום לכל זרעו³², משו"ה הקשה. ומ"מ לא ניחא לרשב"א למימר דמרדכי הכי הוה, דלא היה לו בנים והוה ליה אח, דהכא כתיב (אסתר י, ג) ודובר שלום לכל זרעו³², משו"ה הקשה. ולפע"ד י"ל זרעו לא קאי אזרע מרדכי דלדידיה לא הוה ליה באותו זמן, ולכל זרעו קאי אעמו³³, דובר שלום לכל זרעו של עמו, כמו דכתיב זרע ישראל, וה"ל כפל ענין אחד במלות שונות, דובר שלום³⁴ לכל עמו, ודובר שלום לכל זרע ישראל. ר"ל דמח' הרשב"א ותוס' הוא אם מרדכי היה לו בנים, ובזה תלוי אם חב לאחרני הוא.

ועפ"ז נראה לבאר הויכוח בין מרדכי ואסתר, ובהקדם דברי הקב הישר (פרק צח): "בימי מרדכי רצתה מידת הדין לפגוע בכלל ישראל שהיו באותו הדור, כמו שאמר הקב"ה בימי משה ואכלה אותם כרגע ואעשה אותך לגוי גדול, ורצתה מידת הדין להרבות זרעו של מרדכי כחול הים, רק מרדכי בטל הגזירה בתפלתו כמו שביטל משה רבינו הגזירה בתפלה". הרי שרצה הקב"ה להרוג את כל בני, ולהתחיל עם ישראל מחדש מבני מרדכי. ועפ"ז י"ל דבאמת לא היה לו למרדכי בנים, וע"כ היה בגדר חב לאחרני – ליבם, וע"כ כת"י לא מהני, ובגט לא היה שייך מפני הסכנה כנ"ל. ולכן אסתר השיב למרדכי – (אסתר ד, יא) "ואני לא נקראתי לבוא אל המלך זה שלושים יום", ובתרגום שני מבואר

³² ר"ל דס"ל בנים ממש, וכ"כ האב"ע ובפי' הגר"א.

³³ וכ"כ רש"י ורשב"ם שם. ובסו"ס רסיסי לילה להרב צדוק הכהן כתב ד"ממ"ש במרדכי 'לקחה לו לבת' נראה דלא היה לו בנים כלל, ועל כן לקח יתומה לגדל, שתהיה לו לבת ליקרא שמו עליה". אך לכאורה ביאור זה מנוגדת לדרשת חז"ל דאל תקרי לבת אלא לבית. אך י"ל דעכ"פ אין מקרא יוצא מידי פשוטו, ותרוייהו איתנהו ביה. אמנם עצם הדיקוּק יש לדחות בקל כמובן. וכ"כ רש"י ורשב"ם שם.

³⁴ ט"ס, וצ"ל דורש טוב.

דטעננתה היתה משום שלא רצתה לילך מרצון נפשה, וטוב להמתין עד שיקרא לה אחשוורש ותהיה באונס, ואז לא תהא אסורה למרדכי. אך מרדכי הבין דמה שרצתה אסתר להמתין הוא מפני שידעה שאם לא תציל את ישראל, בהכרח שיוולד למרדכי בן, כדי שיהיה שארית לכלל ישראל וכנ"ל, ואז כשיהיה לו בן הרי כבר אינו בגדר חב לאחרני, ויכול ליתן גט לה בכת"י, ואז ילך היא בעצמה ותציל את ישראל. וע"ז השיבה מרדכי – אפי' "אם החרש תחרישי בעת הזאת", ותמתין ולא תלך, עכ"ז כבר התפללתי ו"רוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר", כבר נתבטלתי הגזירה, וההצלה לא יבא מבני אלא ממקום אחר, ר"ל ממך אסתר, וא"כ ממ"נ "ואת ובית אביך תאבדו", ה'אבדתי ממך' ר"ל האיסור ממני יבא, דא"א ליתן גט כיון שלא יהיה לי בנים, וא"כ "ומי יודע אם לעת כזאת הגעת למלכות", אל תמתין אלא תלך עתה בעת הזאת.

אך לכאורה כל זה דוחק גדול הוא, לומר דכל מה שאמרו במשנה דכתב ידו מהני, לא איירי אלא כשכבר האשה נאסרת, וגם אינה זקוקה ליבום, והלא במשנה סתמא קתני. ויותר נראה מכל זה, עפמש"כ הרשב"א לעיל, דל"צ חב ממש בדבר ערוה, רק כיון דקידושין הוי דבר שחב לאחרני הוקש לחלק הממון של ע"פ שנים עדים יקום הדבר' דלא מהני הודאתו, וס"ל לרשב"א דזה לא יתכן אלא בקידושין דכל עניינו של קידושין אסר לה אכ"ע, ולא שייך לקידושין שאין בו חב לאחרני, א"כ כל דינו של קידושין הוקש רק לחלק זה של ממון, דאינו שייך כלל בדין ממון דעלמא שיש בו ב' אופנים, פעמים שאינו חב לאחרני, ופעמים שהוא חב. אך בגירושין, אף דיש גירושין דעי"ז נאסרת לכהן, ונתבטלה זיקת יבם, כיון שיש הרבה ציורים בגירושין שאינו חב לאחרני, כמו מי שכבר נאסרה לכהן, ההיקש של דבר דבר בגירושין הוקש אפי' לממון ד'כי הוא זה' דהודאה מהני, דדמיא לכל דינו של ממון כיון שיש ציורים שאינו חב ויש ציורים דחב, שפיר איתקש לכל דינא של ממון דכוותה הוא,

וממילא כת"י מהני מטעם הודאה. וצ"ל דתוס' פליגי ע"ז וס"ל דגט נחשב שפיר חב לאחריו, וכתב יד מהני מטעם אחר וכדלהלן.

ג – שיטת התוס' בזה. כתבו התוספות גיטין דף ג: ד"ה שלשה, "ואף על גב דר"מ סבר וכתב היינו וחתם, מ"מ כשר הולד בכתב ידו ואין עליו עדים, דכיון שהבעל עצמו כתב, אין לך חתימה גדולה מזו". ורגילין לפרש בישיבות, ע"פ דברי הנתה"מ המפורסמים, דכל עדות שבשטר אינו עדות שהמעשה קרה כמו שכתוב, רק על דעת המחייב, שמעידים שדעתו כך הוא, וא"כ כיון שהבעל חותם, אין לך ראיה על דעתו יותר מזה.

ולפי"ז קשה שפיר קושיית הרשב"א, דהא כיון דאנן בדברי ר"מ קיימין, ולר"מ כתב ידו מהני, למה יודע למלך עי"ז. ולזה שפיר תי' בעיון יעקב הנ"ל, דהרי התוס' (ד: ד"ה דקיי"ל) כתב בשם ר"ת דאף לר"מ צריך בכל גט עדי מסירה, וא"כ אף בכתב ידו, עדיין צריך עדי מסירה. והרשב"א שחולק ע"ז י"ל דס"ל כדעת שאר ראשונים דלר"מ א"צ עדי מסירה. אך לפי"ז צ"ל דלשיטת שאר ראשונים אפי' בכתב ידו א"צ עדי מסירה. וכבר חקר זה הפנ"י (ג: תוס' ד"ה שלשה), דאולי הכל מודים דצריך עדי מסירה בכתב ידו, דהא אין דבר שבערוה פחות משנים, ואין כאן עדים כלל. אך שוב כתב ד"מ"מ כיון שהעדים חתומים על הגט ודאי מסרוהו ליד הבעל, וכיון שאנו רואין עכשיו הגט ביד האשה, א"כ אנן סהדי שגרשה והוי כמאה עדים, א"כ ה"נ בכתובת יד הבעל אף בלא עדים, כיון שודאי מיד הבעל בא לה ה"ל כמאה עדים, ולא שייך כאן ענין הודאת בעל דין כמאה עדים, שאין אנו צריכין להודאתו, אלא דבר ברור הוא שגירשה". וא"כ הכל א"ש, דלהרשב"א אין צריך כאן שום עדים.